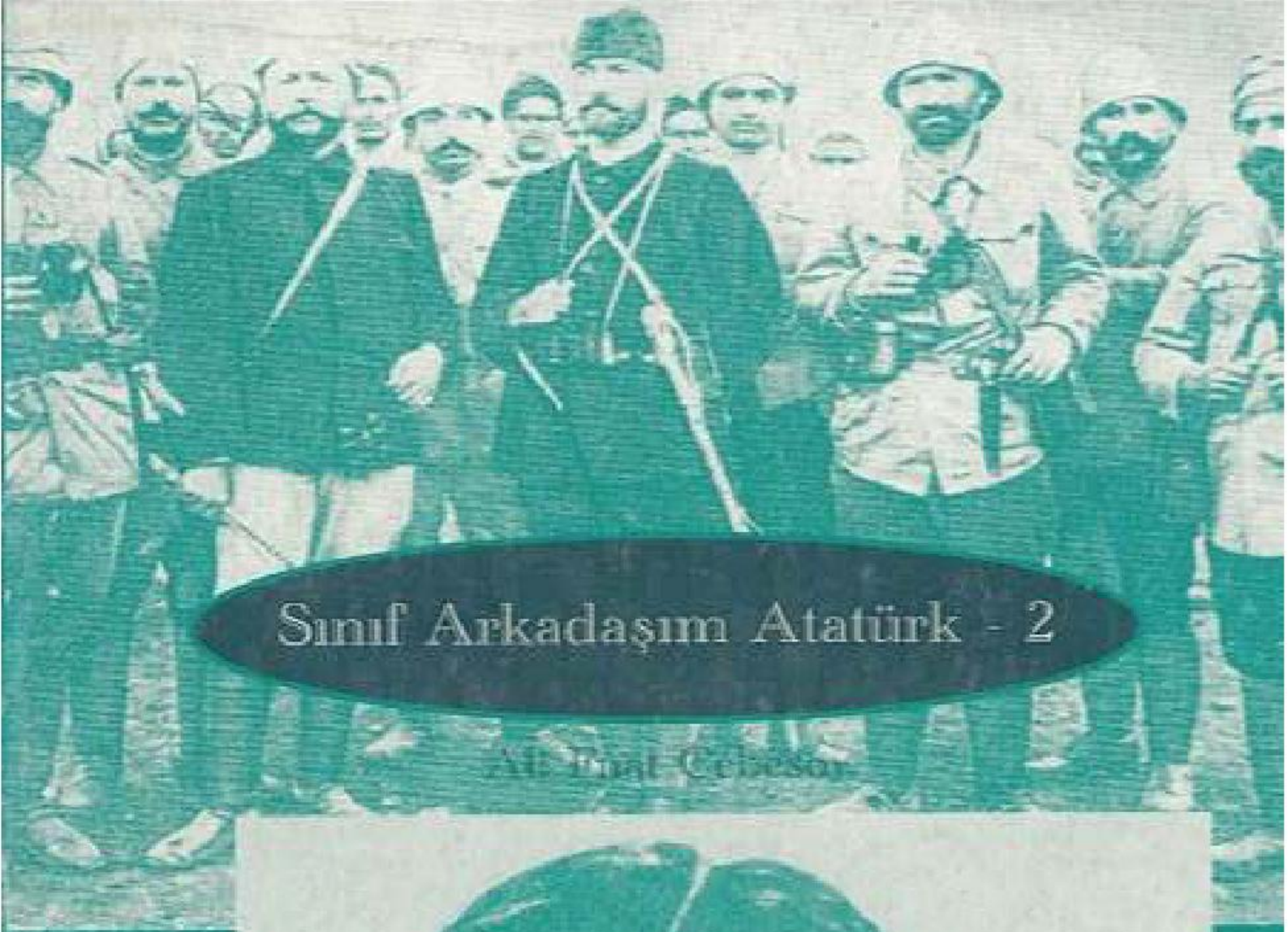


Sınıf Arkadaşım Atatürk - 2

Ali Fuat Cebesoy



Cumhuriyet'in okurlarına armağanıdır. Parayla satılmaz.

Cumhuriyet
eskikitaplarim.com

eskikitaplarim.com

SINIF ARKADAŞIM ATATÜRK

OKUL VE GENÇ SUBAYLIK HATIRALARI

eskikitaplarim.com

İÇİNDEKİLER

BEŞİNCİ BÖLÜM

Topçu Stajına Mustafa Kemal Şam'da, Ben Selanik'te Başladık - İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Nasıl Girdim? - Liderden Yoksun Bir İhtilal Fırkası ve Mustafa Kemal - Dava, Yeni Bir Türk Devleti Çıkarmaktır - Mustafa Kemal Selanik'te - Mustafa Kemal'le Beraber - Milli Misak'm Esasları - Selanik'te Sarf Edilen Müşterek Gayretler - İhtilalin Lideri Kim Olmalıydı? - Manastır En ileri Merkezdi - Vatan Veya Silistre Piyesini Seyrederken - Meşrutiyet'in İlanı Arifesinde Mustafa Kemal - Meşrutiyet Uğrunda Son Çabalar.

Sayfa: 135-174

ALTINCI BÖLÜM

Meşrutiyet'in İlanı - Orduyu Politikadan Kurtarmak Lazım - İstanbul'da Olup Bitenler - İnkılabı Bu Kabine mi Tamamlayacak? - Mustafa Kemal - Rauf Orbay - Mustafa Kemal'i Niçin Selanik'ten Uzaklaştırmak İstediler? - Enver, Mustafa Kemal'i Kıskanırdı - 31 Mart Olayı - Hareket Ordusu ve Abdülhamid'in Hal'i - Mustafa Kemal'in Bir Eseri ve Bir Hatıra - Mustafa Kemal'i Ağlarken Gördüm - İstiklal Savaşı'na Ait Bir Hatıra - Hatıralarım Sona Ererken.

Sayfa: 175-213

İNDEKS Sayfa: 215-240

eskikitaplarim.com

BEŞİNCİ BÖLÜM

Topçu Stajına Mustafa Kemal Şam'da, Ben Selanik'te Başladık

Topçu stajını yapmak üzere Selanik'e tayin olundum. Benim için bir nimet olan bu tayinde 5. Ordu Kumandanı Müşir (Mareşal) Hakkı Paşa'nın büyük yardımı olduğunu hemen söylemeliyim. Mustafa Kemal de topçu stajı için 14 Kasım 1906'da Şam'a gitti. Böylece geçici bir süre için birbirimizden ayrılmış olduk. Fakat teması muhafaza ettik. Birbirimize sık sık mektup yazdık.

Selanik'e geldiğim zaman, teyzemin damadı Evranoszade Rahmi (Meşrutiyetin ilanından sonra milletvekili, Birinci Dünya Savaşı'nda İzmir Valiliği'nde bulunmuş olan İttihatçı liderlerden) Bey'in şehrin biraz dışında ve Küçük Karaburun tarafındaki konağına misafir oldum. Uzun müddet orada kaldım. Bu konağın civarında Alatini'nin köşkü vardı. Geniş ve ağaçlıklı bir bahçe içinde güzel bir bina idi. Önünden çok kere geçtiğim bu binada Sultan Hamid'in menfa hayatının geçeceğini nereden tahmin edebilirdim?

İki gün sonra, sınıf arkadaşım Tevfik Selanik'i buldum. 15. Topçu Alayı'nm batarya kumandanı idi. Derhal yerine getirmeye mecbur olduğum bir vazifem vardı. Mustafa Kemal, benimle bir miktar para ile iki parça hediye

göndermişti. Hediyelerden biri Suriye yapısı dört tarafı gümüş sırmalarla işlemeli başörtü idi. Bunları annesine teslim edecek, sonra belirli zamanlarda uğrayarak hal hatır soracaktım.

Tevfik ile beraber Zübeyde Hanım'ı ziyaret ettik. Tevfik:

- Bak valide hanım, size kimi getirdim, bakalım, tanıyacak mısın?

Dedi. Zübeyde Hanım yüzüme dikkatle baktı, sonra:

- A... Elbette tanıdım. Mustafa'mın sınıf arkadaşı Salacaklı Fuat.

Cevabını verince şaşırdım. Çünkü kendisini ilk defa görüyordum. Aynı şaşkınlık Tevfik'te de vardı. Elini öptük, o da bizim yüzümüzden gözümüzden öptü. Oğlunu sordu, tafsilât istedi. Girdiğimiz odada sedef işlemeli ceviz sehpanın üzerinde ve basit bir çerçevenin içinde Beyrut'ta arkadaşlarla beraber son çektirdiğimiz fotoğraf duruyordu. Demek Mustafa Kemal bir tanesini de annesine göndermişti. Fakat grupta bulunanların isimleri yazılı değildi. Ayakta duranlara şöyle bir baktı. Parmağı ile işaret ederek:

- İşte, bu senin, dedi. Fakat oğlum ben seni daha evvelden tanıyorum.

Konsolun gözünü çekti, bir albüm çıkardı, bir sahifesini açtı. Burada benim Harp Akademisi'nin üçüncü sınıfında talebe iken Babam İsmail Fazıl Paşa ile birlikte çek-

tirdiğimiz fotoğraf duruyordu. Altında şu yazılar vardı: "Muazzez kardeşim ve sınıf refikim Mustafa Kemal'e. Ali Fuat Salacak." Adımı nasıl öğrendiğini o zaman anladım.

Mustafa Kemal gibi bir evlat doğurmuş olan bu büyük Türk anası, şükranla kaydetmeliyim ki, bana olan sevgi ve iltifatını ölünceye kadar esirgememiştir. Bazen Selanik'te fazlaca geç kaldığımız, hatta sabahladığımız geceler olmuştur. O zaman evime gitmez, burada kalırdım. Bizi kendisi karşılar, önce beni haşlar:

- Fuat çocuğum, kendinize hiç bakmıyorsunuz, böyle sabahlara kadar kalınır mı? Hasta olacaksınız.

Diye çıkışır, sonra, kahvaltı yapmadan işe gitmememizi sıkı sıkıya tembih ederdi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Nasıl Girdim

Selanik'te, İstanbul Harbiyesi'nde beraber okuduğumuz bir hayli arkadaşa rastladım. Bana hep Mustafa Kemal'den söz açıyorlar:

- Ne vakit gelecek?

Diye soruyorlardı. Arkadaşların çoğunluğu, 3. Ordu Müşiriyeti Merkezi'ne yakın yerlerde kıta görevi almışlardı. Bazıları da askeri rüştiyelere öğretmen olarak tayin edilmişlerdi. Arkadaşlar, kendilerinden yüksek rütbeli subaylarla sıkı temas ve dostulk kurmuşlardı. Birkaç defa çeşitli meslek ve rütbelerdeki genç ve yaşlı subayları içkili

bir gazinoda aynı masa etrafında toplanmış, hararetli hararetli konuşurlarken görmüştüm. İçlerinde birkaç da sivil vardı. Makedonya'da, bizim Suriye'de alıştığımız hayattan daha başka bir hayat vardı. Sesler daha yüksek çıkıyordu. Mustafa Kemal'in Suriye'den neden kaçmış ve her tehlikeyi göze almış olduğunu daha iyi anlıyordum. Arkadaşımın hakkı vardı. Hürriyet mücadelesi için en müsait iklim Makedonya idi.

Selanik'e geldikten kısa bir müddet sonra Rahmi Bey'in dostlarıyla tanıştım. Bunların arasında Talat (İttihat ve Terakki Partisi liderlerinden, Birinci Dünya Savaşı'nda Sadrazam olan Talat Paşa), Mithat Şükrü (İttihat ve Terakki Genel Sekreterlerinden, Cumhuriyet devrinde milletvekili), Necmettin Molla ve saire de vardı. Talat, evvelce Edirne Postahanesi'nde memur iken Selanik'e sürülmüştü. Kısa bir inceleme bana Rahmi Bey ve arkadaşlarının İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin memleket dahilindeki merkezini iki yıl önce kurmuş olduklarını öğretti. Mustafa Kemal'in, daha okul sıralarında iken telkinlerde bulunduğu arkadaşların ve bilahare Suriye'den kaçarak Selanik'e bir şubesini kurduğu "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" üyelerinin, İttihat ve Terakki'ye geçtiklerini anladım. Ömer Naci, bir gün bana bunu kapalı bir şekilde açıkladı. Mustafa Kemal'in de İttihaçılara katılacağına inanıyor, bu suretle kuvvetli bir teşkilat kurulabileceği kanısını taşıyordu.

Talat Bey'le birkaç hafta içinde dost oldum. Benim

üzerimde namuslu, zeki, hamiyetli ve vatanını çok seven bir insan olduğu intibasını bıraktı. Hayatta ve bilhassa Birinci Dünya Savaşı arifesinde attığı yanlış ve hatalı adımlara rağmen bu ilk intibaımı hâlâ muhafaza ederim.

Bir gün 15. Topçu Alayı'nın 6. Batarya Kumandam Kurmay Yüzbaşı Tevfik Selanik'le beraber topçu kışlasından çıkmış, şehre dönüyorduk. Oradan buradan konuşurken söz döndü dolaştı, Mustafa Kemal'in çocukluk hayatına intikal etti. Selanik Rüştiyesi'ne devam ederlerken bir kıza âşık olduklarını ballandıra ballandıra anlatıyordu. Kulekapı mahallesinde bir genç kıza tamamen platonik olarak gönüllerini kaptırmışlardı.

- O kız bizim için uğur perisi idi. Akşam üzeri mektepten çıktıktan sonra mutlaka onun penceresi altından geçerdik. Eğer kendisini pencerede görürsek, işlerimizin uğurlu gideceğine inanırdık. Kız hakikaten güzel mi idi, yoksa bize mi öyle gelirdi, bilmiyorum. Mustafa Kemal çok güzel olduğuna kani idi.

Diyordu. Sohbeti koyulaştırdık. Yollarımızın ayrılacağı kavşağa geldiğimiz halde konuyu ne değiştirebilmiş ve ne de kesebilmişitik. Tevfik dedi ki:

- Hikâyenin sonunu öğrenmek istersen, atlarımızı bizim semte doğru sürelim.

Kızın evini geçtik, fakat pencerede kimse yoktu. Tevfik'i kapısının önünde bıraktıktan sonra yirmi otuz at bo-

yu yol aldım. Meğer Talat Bey'in de evi bu mahallede imiş, açık bir pencere önünde oturuyordu. Beni görünce:

- Fuat Bey, buyurmaz mısınız?

Diye seslendi. Kıramadım, davetini kabul ettim. Atımı arkamdan gelen seyisimle kışlaya gönderdim. Talat aşağıya inip kapıyı açmıştı, içeriye buyur etti. Bu akşam bazı yakın ve mutemet arkadaşlarını da çağırmış olduğunu söyledi. Hakikaten biraz sonra içlerinde eski ve yeni tanıdıklarım da bulunan davetliler birer ikişer geldiler. Akşam yemeğini mütevazi bir masada beraberce yedik. Yemekte başlıyan konuşmalar gece yarısına kadar sürdü. Hatta kendi kendimize bazı kararlar bile aldık. Konu, anayasanın tekrar yürürlüğe konulması için, Sultan Hamid'i zorlayacak tedbirleri nasıl alabileceğimizdi.

Toplantıda Selanik Mıntıkası Kurmay Başkanı Kolağası Hafız Hakkı (Birinci Dünya Savaşı'nda Ordu Kumandanı Hafız Hakkı Paşa), Manastır mıntıkası erkânı harbiyesinden gelen Enver (Birinci Dünya Savaşı'nda Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa) ve Mithat Şükrü Beyler de vardı.

Yarı geceden sonra benim de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni girmem merasimi de ikmal edilmişti.

Liderden Yoksun Bir İhtilâl Fırkası Ve Mustafa Kemal

Ertesi günü cuma idi. Öğleden sonra genel merkez toplantısı vardı. Toplantılar, çoğunlukla Talat Bey'in evinde yapılıyordu. Bunun başlıca sebebi, binanın şehrin bir köşesinde ve emin bir yerde olmasıydı. İçtimaa ilk defa beni de çağırdılar. Talat, kendisinden ayrılırken:

- Muhakkak gelmelisiniz, sizi arkadaşlara takdim edeceğim.

Demişti. Hatırımda kaldığına göre, hazır bulunanlar arasında Kurmay Binbaşı Cemal (Birinci Dünya Savaşı'nda Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa), Binbaşı Enver (Paşa), Hafız Hakkı (Paşa), Yarbay Nişli Faik (Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesinde şehit olan Faik Paşa) Üsteğmen İsmail Canbulat (Birinci Dünya Savaşı'nda Talat Paşa Kabinesinin İçişleri Bakanı, Cumhuriyet Devrinde Milletvekili, İzmir suikasti olayında idam edilmiştir.) ve sivillerden Talat (Paşa), Rahmi, Mithat Şükrü Bey'lerle şimdi isimlerini hatırlayamadığım bazı arkadaşlar vardı.

Müzakereyi Talat Bey'in idare edeceği anlaşılıyordu. Nitekim öyle oldu. Talat, o babacan ve cana yakın tavrıyla, önce beni cemiyetin yeni bir üyesi olarak takdim etti. Arkadaşlar birer birer gelerek tebrik ettiler. Başarılar dilediler. Enver hararetle elimi sıktı.

- Ağabeyiniz Mehmet Ali Bey'den bir haber var mı, nasıllar?

Diye sordu. Mehmet Ali ağabeyim, Enver'in sınıf arkadaşı idi.

Müzakere konusu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris'teki merkezi ile olan anlaşmazlıklardı. Anlaşmazlığın, Paris'in Rumeli'nin özelliğine vukufsuzluğundan meydana geldiği ileri sürülüyordu. Paris merkezi, işlerin acele ve intizamsız yürütüldüğünden şikâyetçi idi. Halbuki çeşitli bölgelerde değerli kurmay subaylarla, işbilir kaza kaymakamlarının himmetiyle Rumeli'nin her tarafında ve özellikle 3. Ordu mıntıkasında teşkilât tamamlanmış sayılabilirdi.

Tartışmalar sonunda Paris'ten, Rumeli'deki durumu yakından görmek ve izlemek üzere yetkili bir temsilcinin acele ve gizlice Selanik'e gönderilmesi için teşebbüslerde bulunulmasına karar verildi, bir de cemiyetin yüksek idaresinin Paris'te mi, yoksa Selanik'te mi olması konusu vardı ki, bunun üzerinde bir hayli söz söylendi. Talât:

- Selanik'te bulunmasında türlü faydalar vardır.

Diyor, ittifaka yakın bir çoğunluk da kendisini destekliyordu. Selanik'te bulunmasına ben de taraftar oldum. Eğer bir ihtilâl mukadderse, bunun sevk-ü idaresi muhakkak memleket dahilinde olması zarureti vardı. Bu konudaki nihai karar, Paris'ten gelecek cevabı beklemek üzere er-

telendi. Sonra çeşitli mevzulara geçildi, esastan ziyade detaylar üzerinde duruldu.

O gece sabaha karşı, Rahmi Bey'le birlikte eve döndük. Yolda:

- Lider kim?

Diye sordum. Rahmi Bey biraz duraklar gibi oldu.

- Lider, yok dedi. Fakat sen de anlıyorsun ki, Talât inisiyatifi kendi elinde tutmak istiyor.

Cevabını verdi. Rahmi Bey toplantıda adı açıklanmamakla beraber Paris'ten gizlice gelecek yetkili temsilcinin adını ve hüviyetini de biliyordu. Bu doktor Nazım'dı (İttihatçı liderlerden, İzmir suikasti olayında idam edilmiştir). Ben Nazım'm adını Ömer Naci'den duymuştum ama, kendisini tanımıyordum.

Sabahı müjdeliyen horozlar öterken yatağıma girdim. Birkaç saat kestirecek, sonra kışlaya dönecektim. Fakat uyumak kabil değildi.

Düşünüyordum, ilk defa böyle şümullü, içte ve dışta teşkilâtı bulunan ve ileride bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu kapsayacak olan bir ihtilâl fırkasıyla karşılaşmış, karşılaşmış değil de, onun faal bir üyesi olmuş ve en hayati toplantılarından birine katılmıştım. Hemen söylemeliyim ki, bu toplantı beni hayal kırıklığına uğrattı. Büyük bir ihtilâl merkezinde, ihtilalin ana hatları ve prensiplerinden ziyade ayrıntılar üzerinde ısrarla durulması dikkat nazarı-

mı çekmişti. Toplantıda pek az konuşmuş, yalnız bir sual sormuştum:

- Sultan Hamid'i, meşrutiyeti iadeye zorladık, kabul ettirdik. Peki sonra ne olacak, ne yapacağız?

- Sonrası kolay.

Deyip geçivermişlerdi. Kolay olan ne idi? Bunu izah etmek lüzumunu duymamışlardı.

Sonra genel merkez üyelerine, her hususta hâkim ve lider vasfını haiz bir kimseyi de ne yalan söyliyeyim, görememiştim. Eve dönerken Rahmi Bey'e de liderin kim olduğunu bunun için sormuştum.

Talât, zekası, çalışkanlığı, soğukkanlılığı ve özellikle arabuluculuğu ile belki müzakerelerin selametini sağlıyordu. Namuslu ve vatanperver de olabilirdi. Fakat bütün bu meziyetler, lider olmak için acaba kâfi sayılabilir mi idi?

Ben sanmıyordum?

Bu satırları yazarken, şu hususu bütün samimiyetimle ifade etmek isterim ki, Türk vatanının kurtuluşu için açılan Milli Mücadele'nin daha ilk safhasındaki Amasya Müzakereleri'nde, Erzurum ve Sıvas Kongreleri'nde hakiki bir lider olarak ortaya atılan bir Mustafa Kemal'i, o toplulukta görmek mümkün değildi. Hatta idida edebilirim ki, Mustafa Kemal'e benziyen kimse de yoktu.

Dava, Yeni Bir Türk Devleti Çıkarmaktır

Mustafa Kemal, topçu stajım yapmak üzere Şam'a gitmeden önce Beyrut'ta arkadaş muhiti içinde yaptığı toplantılarda:

- Dava, yıkılmak üzere bulunan bir imparatorluktan, önce bir Türk devleti çıkarmaktır.

Demişti. Bu sözlerin taşıdığı büyük manayı Selanik'e geldikten sonra daha iyi anladım. Bu davanın cesaretle ortaya atılması kanısına vardım. Fakat bu tezi savunacak kimseyi bulamadım.

Talat Bey'in evinde yapılan gizli genel merkez toplantılarına birkaç defa daha katıldım. Her defasında şuna şahit oldum: O zamana göre, Genel Merkez'de kalburüstü sayılan şahsiyetlerden hiçbiri ihtilâlden önce ve sonra yapılacak işler hakkında kesin prensipler üzerinde durmuyor, durmak istemiyordu. Hatta konuşulmuyordu. Yalnız Sultan İkinci Abdülhamid'e anayasanın nasıl kabul ettirilebileceği, o da hususi sohbetlerde söz konusu ediliyordu. Halbuki ihtilâl öncesi ve sonrası için sayısız icraat vardı. Bunları şimdiden düşünmek ve bir karara varmak lazımdı. Meseleyi kapalı da olsa, ortaya atanların fikirleri ifşaat addediliyor ve arkadaşlar arasında iyi karşılanmıyordu.

- Unutmayınız ki, İttihat ve Terakki aleniyete çıkmış bir cemiyet halini henüz almamıştır. Aldığı gün lüzumlu kararlar verilecektir.

zifeme devam ederken, diğer taraftan da bir an önce Makedonya'ya geçmek çarelerini arıyordum. Haydar vasıtasiyle Müşir Hakkı Paşa'ya ricalarımı tekrarlıyordum. Beni daha başka destekleyen arkadaşlar da vardı. Atış talimnamesinin hazırlanmasında gayretlerimi takdir eden Ordu Talim ve Terbiye Heyeti Reisi Miramlay Şeref Bey de bunlar arasında idi. O sıralarda Hakkı Paşa'nın Akabe meselesi yüzünden Yıldız Sarayı ile arası açıldığı ve infisal edeceği şayiaları dolaşıyordu. Eğer Hakkı Paşa ayrılırsa, benim naklim suya düşmüş olacaktı. Teessürüm günden güne artıyordu. Nihayet Hakkı Paşa bir gün beni çağırdı ve sordu:

- Üçüncü Ordu'ya nakletmek istiyormuşsunuz, öyle mi?

- Tensip buyurulursa, evet paşa hazretleri.

Cevabını verdim. Müşir başka bir şey sormadı, fakat hal ve tavrından muvafakat ettiğini anlamıştım. Ertesi günü erken saatlerde beni bulan Haydar, tekmil haberini verdi:

- Bir aksilik çıkmazsa, bu iş tamam.

Allaha şükürler olsun, bir aksilik çıkmadı."

Mustafa Kemal'den gelen mektubu alır almaz, derhal Rahmi Bey'le görüştüm, Kurmay Dairesi'nde benden boşalan yere arkadaşımın tayini için tavassut etmesini rica ettim. Rahmi, 3. Ordu Müşiri Hayri Paşa ile ailece görüşüyordu. Esasen ben de Hayri Paşa'nm yardımıyla Selanik'te

kalabilmiştim. Mustafa Kemal'i, daha önceden tanıyan Rahmi Bey:

- Bu iş kolay, dedi. Haydi şimdi seninle Talât'a gidelim.

Talât, genç kurmay subayları İttihat ve Terakki içinde toplamayı candan arzuluyordu. O da muvafakat etti. İkisi birden Müşir Hayri Paşa ile onun Kurmay Başkanı Kolonyalı Süleyman Paşazade Ali Rıza Paşa nezdinde teşebbüse geçtiler. Kurmay heyetinde bulunan genç subayların çoğunluğu esasen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faal azaları idiler. Onlar da ellerinden gelen yardımı yapacaklardı.

Selanik-Zibefce Doğu demiryolları hat müfettişi olan Kolağası Pirlepeli Ali Fethi'yi gördüm. Mustafa Kemal'in Selanik'e geleceğini müjdeledim.

- Haberim var, Binbaşı Cemal söyledi.

Dedi. Demek Talât ve Rahmi Bey'ler cemiyetin diğer asker üyelerine de haber vermişlerdi.

Karaferiye'ye huzur içinde hareket ettim.

Mustafa Kemal, 16 Eylül 1907'de 3. Ordu'ya nakledildi. Ancak Selanik'e daha varmadan Müşirlik Dairesi, onu Manastır'a tayin etmişti. Tabii bu formalite idi. Çünkü ordu merkezi Manastır'dı. Selanik'te daha yüksek bir makam olmak üzere Müşirlik ve onun maiyetinde bir kurmay heyeti vardı.

Mustafa Kemal Selanik'e gelince, bir kolayını buldular ve kurmay heyetinde görevlendirdiler.

Mustafa Kemal'le Beraber

Sınıf arkadaşım Mustafa Kemal'i görmeyeli neredeyse bir yıl olacaktı. Bununla beraber birbirimizi daima aramış, sormuş ve mektuplaşmıştık. Fakat bu bizim için kâfi değildi.

Karaferiye'ye hareketimden önce Zübeyda Hanım'ı ziyaret etmiş, oğlunun geleceği müjdesini, kendisine ilk defa ben vermiştim. O akşam çok işim olduğu halde beni bırakmamış, yemeğe alıkoymuştu. İki yıla yakın bir zaman hasret kaldığı yavrucuğuna yakında kavuşacağı için çok memnundu. Bana da dualar etti:

İsyan mıntıkasına gittiğimi söylediğim zaman:

- Aman oğlum, kendine çok dikkat et, çetelerin dini imanı yoktur.

Diye nasihatlerde bulunmuştu. Çetelerle yapılan müsademelerde nice genç subayların şehit düştüğünü biliyordu.

Mustafa Kemal'in, Selanik'e geldiğini ve 3. Ordu Maiyet Kurmay Heyeti'nde göreve başladığım Karaferiye'de haber aldım. Selanik'le Karaferiye arası trenle üç saatti. Fakat kumanda mevkiini bırakarak arkadaşımı görmeye gidemedim.

Bir perşembe günü akşamı, Karaferiye istasyonunda trenin gelmesini bekliyordum. Trenden çıkan subaylar arasında Mustafa Kemal'i görünce şaşırdım. Sarılıp öpüştük.

- Seni ziyarete geldim.

Dedi. Kaldığım eve gittik. Yemek yedik, birkaç kadeh içki aldık ve sabaha kadar konuştuk, dertleştik. Ben ayrıldıktan sonra 5. Ordu'da olan bitenleri anlattı.

- Beşinici Orduda askerlikten eser kalmamış.

Diyor, acı tenkitlerde bulunuyordu. Ben de Selanik'te geçen sekiz on ayın hikâyesini kendisine naklettim. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne nasıl girdiğimi, genel merkez toplantılarını olduğu gibi anlattım. İhtilâl öncesi ve sonrası hazırlıksız bulunduğumuzdan, arkadaşlar arasında lider olacak meziyetlere sahip kimsenin bulunmadığından uzun uzun bahsettim. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin tekrar dirilmesine taraftar olup olmadığını ve bu uğurda gayret sarf edip etmediğini sordum. Benim de kısmen bildiğim şeyleri tekrarladı. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti hiçbir ilerleme kaydetmediği gibi, onun Selanik'te ilk şubesini kuran arkadaşlar da İttihat ve Terakki içinde eriyip gitmişlerdi. Mesela Bursalı Tahir Bey, İttihadın bir numaralı üyesi olmuştu.

Paris'teki Cemiyet Merkezinin liderlerinden sayılan Doktor Nazım, dış merkezin yetkili bir temsilcisi olarak Selanik'e gelmiş:

- Tarihte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeri var. Memleket dışında bir hayli neşriyat yaparak kendisini tanıtmıştır. Bu ad altında toplanır çalışırsak, daha iyi netice

alırız. İki ayrı cemiyet maksat ve gayeleri bir de olsa, ayrılık manzarası ifade eder.

Diyerek Vatan ve Hürriyet'in Selanik şubesini kuran arkadaşları ikna etmiş, 27 Eylül 1907'de iki cemiyet birleşmişti. Mustafa Kemal:

- Bu emrivakii kabul zorunda kaldım ve ben de İttihadın bir üyesi oldum.

Dedi. Benim duyduğum endişeleri o da duymuştu. Meşrutiyet iade edilecekti. Bundan şüphe etmiyordu. Sultan Hamid, ister istemez, biraz direndikten sonra razı olacatı. Eğer razı olmazsa, kan dökülecek, ama yine de anayasa yürürlüğe girecekti. Diyordu ki:

- Fakat sonra ne olacaktı? Cemiyetin ne esaslı bir planı ve ne de meşrutiyetten sonra onu tatbik edecek bir lideri var.

Mustafa Kemal, görüşlerini daha ilk günlerde, İttihatçı arkadaşlarına açıklamakta tereddüt etmemiş, fakat o da benim gibi istediği ilgiyi bulamamıştı. Ancak benden çok daha azimli idi ve sonuna kadar mücadele edecektik. Bu kuvveti kendisinde görüyordu.

Milli Misak'ın Esasları

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı sırasında Türk milletinin emellerini ve maksatlarını özetleyen ve adı İstiklal Harbimizin başından sonuna kadar değişmeyen "Misak-ı

Milli" programının ilk müsveddelerini 1920 yılı ocak ayında yazmıştır. Ben, bu tarihi olayı en yakın bilenlerden biriyim. O tarihte Batı Anadolu Kuvayi Milliye Umum Kumandanı idim. Fakat şunu da ifade etmeliyim ki, Mustafa Kemal "Milli Misak"ın esaslarını bu tarihten on üç yıl önce, 1907'de tespit etmiş, vatanını tehlikeden kurtarmak için ne gibi çareler düşünüp bulduğunu cesaretle ortaya koymuştur.

Ben aziz arkadaşımın fikirlerini daha Karaferiye'de iken dinledim.

Mustafa Kemal diyor ki:

- Meşrutiyet'in ilanı, yeter çare olamaz. Cemiyetin bir siyasi parti haline gelerek hükümeti, Meşrutiyet'in ilanından sonra ele alması lazımdır. Parti, önceden bu vazifesini hazırlamış ve ne yapacağım programlamış olmalıdır. Aksi takdirde, ikinci meşrutiyet de birincisinin akıbetine uğrar.

Öyle ise ne yapmalıdır? Mustafa Kemal, ilk çare olarak şöyle düşünüyordu: Meşrutiyet, köhneleşmiş ve insicamını kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun gövdesi üzerine değil, aksine Türk çoğunluğunun yaşadığı kısım üzerinde oturtulmak, düşmanlarının, yani büyük devletlerin yapacağı bir tasfiye yerine ihtilâl idaresi kendi başına bir Türk devleti kurmalıdır.

Meşrutiyet'ten öncesi zamanlardaki Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu şöyle idi: Geçmişte kalan ve devam eden türlü dert ve sorunlar içinde şiddetli bir fırtınaya tu-

tulmuş harap bir gemi gibi idi. Daha önceden bir karar alınmadığı takdirde Meşrutiyet'in ilanından sonra bu meseleler kendi kendisine çözülecek ve durum daha da fena olacaktı. İç politikamızın bir kör düğümü haline gelmiş olan milliyetler sorunu da çözülecek, devletin menfaatleriyle bağdaşamayacak bir hal alacaktı. İdare, başından sonuna kadar bozuktu. Rumeli'de Bulgaristan, Sırbistan, Avusturya-Macaristan, Karadağ ve Yunanistan ile çevrilmiştik. Halbuki bu devletlere bağlı aynı ırktan azınlıklar, bu kıta üzerinde yaşıyorlardı. Bütün bunlar, Rumeli ülkemizden birer parça toprak daha koparark o devletlerle birleşmekte gayret gösteriyorlar, acele ediyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, sadakatine dayandığı ve güvendiği tek unsur, Türklerdi. Bunlar da devleti ayakta tutabilmek için sayısız harplere girmişler ve insanca büyük kayıplara uğramışlardı. Rahatça ziraat yapamadıkları için de fakir düşmüşlerdi. Servet, diğer milletlerin elinde idi. Türk olmayan Müslüman halka da -ki bunların çoğunluğunu Araplar teşkil ediyordu- düşman devletler Müslüman olarak ırk ve ayırma ruhunu aşılıyorlardı. Dış duruma gelince; büyük devletler, Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmaya çoktan karar vermişlerdi. Planlarını tatbik için kendileri için en müsait zamanı bekliyorlardı. Bunun tatbikatında yine ezilecek ve haklarından mahrum edilecekler, Türkler olacaklardı.

Meşrutiyet'in ilanından sonra karşı karşıya kalacağı

bunca önemli meseleler hakkında İttihat ve Terakki Genel Merkezi'nde mutlak bir kayıtsızlık hüküm sürüyordu. Halbuki rejim değişikliğinde ve ihtilâl sonrasında kararlı, programlı ve kuvvetli liderleri olmazsa, bu rejim değişikliği sonucu, ya anarşiye veya istibdada gidilmiş olacaktı. Sultan İkinci Abdülhamid, Meşrutiyetçilere her şeyi yeniden kurulmaya ve düzeltilmeye muhtaç bir imparatorluk devredecekti.

Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılacağını da ve bu yıkılışın enkazı altında Türklerin ezileceğini de seziyor ve müteessir oluyordu. Diyordu ki:

- Nüfusun yarısı Türk olmayan ve halbuki geniş bir saha işgal eden devletin bütün ağırlığı ve müdafaası Türkün omuzlarına yükletilmiş, Hıristiyan azınlıklar ise, yalnız kendi çıkarlarını sağlamakta kalmıyorlar, komşu ve aynı ırktaki devletlerle birleşmek için fırsat kaçırmak istemiyorlar. Geriye kalan Türkler ve Araplar, ayrı ayrı devletlerin sömürgeleri haline getirilecek, Türkten başka olan unsurlar, düşman devletlerinin tarafını tutacaklar. Şu halde devlet gövdesinin çökmesiyle hasıl olacak enkazın altında ezilip perişan olmak mı, yoksa çoğunluğu Türk olan milli bir sınıra çekilerek burasını mı savunmak daha doğru ve hayırlı olacak? Ben, selameti ikinci fikrin tatbik edilmesinde görüyorum.

Mustafa Kemal'in bu sözlerinden çıkan mana şu idi: Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi işi, Türk'ün aleyhin-

de olarak düşmanlarımıza bırakılmamalıdır. Bir ihtilâl sonunda işbaşına geleceği anlaşılan Meşrutiyetçilerin kuracağı idare, cesur bir kararla tasfiye işini kendisi yapmalıdır. Selamet yolu budur:

Peki, bu tasfiye işini nasıl yapmalıydı? Mustafa Kemal şöyle düşünüyordu:

Rumeli'de Doğu ve Batı Trakya bizde kalacak, Edirne'nin kuzey hudutları Bulgaristan aleyhine düzeltilecek. Arnavutluk, Avusturya-Macaristan, Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan Osmanlı başkanlığında İstanbul'da toplanacak bir konferansta milliyet çoğunluğu prensibine dayanılarak Osmanlı Rumeli kıtasının Doğu ve Batı Trakya'dan başka kısımları yukarıda adları geçen devletlere bırakılacaktı. Arnavutluk bağımsız olacak, Bosna-Hersek Sırbistan'la Avusturya-Macaristan arasında adilâne bir surette taksim edilecekti. Anadolu sahillerine yakın olan adalar yeni Türkiye devletinde kalacak, diğerleri Yunanistan'a verilecekti. Güney hudutlarımız Hatay, Halep ve Musul vilayetlerini içine alacak, diğerleri Araplara terkedilecekti. Anadolu'nun doğu ve doğu kuzeyinde bir değişiklik olmayacaktı. Yeni Türkiye içinde kalacak olan Rum, Bulgar ve Sırp azınlıkları dışarıda kalan Türklerle mübadele edilecekti.

Eğer Meşrutiyet'ten sonra, Mustafa Kemal'in ileri sürdüğü bu politika takip edilmiş olsaydı, sonuç Türklerin lehinde gelişecek ve yalnız büyük devletlerin değil, Balkan-

lar ittifakı da bozulacak, Yunanistan sıkı bir surette yeni Türkiye ile anlaşmak zorunda kalacaktı. Sonra milyonlarca Türk, karlı Balkan dağlarında şehit olmayacak, Arabistan çöllerinde kumlara gömülmeyecekti.

- Biliyorum, diyordu. İleriyi görmek istemeyenler, imparatorluktan toprak fedakârlığı yapılmasını hoş karşılamayacaklar, hatta bizi ihanetle itham edecekler olacaktır. Biz buna rağmen, görüşlerimizin Meşrutiyet sonrası için bir program haline getirilmesini sağlamalı ve onu gerek Merkezi Umumi'de ve gerekse arkadaşlar arasında şiddetle müdafaa etmeliyiz.

Mustafa Kemal, o sabah, trenle Karaferiye'den Selanik'e döndü.

Selanik'te Sarf Edilen Müşterek Gayretler

Mustafa Kemal'in Karaferiye'yi ziyaretinden bir iki ay sonra Selanik'teki 3. Süvari Tümeni Kurmay Başkanlığı'na tayin edildim. Kumandanım, Meşrutiyet'ten sonra Süvari Genel Müfettişi olan Giritli İsmail Paşa idi. Meşrutiyet taraftarı, bilgili ve centilmen bir askerdi. Türkiye'de modern binicilik ilminin kurucularından biri sayılıyordu. Mülhaklarım süvari Mümtaz Yüzbaşısı Haydar (Kurmay Albaylıktan ve General Konsolosluktan emekli), Süvari Yüzbaşısı Cemil (Birinci Dünya Savaşı'nda süvari tugayı ku-

mandanlığmda bulunarak başarılar kazanmış olan Cemil Paşa merhum) idi.

Mustafa Kemal ile artık daire komşusu olmuştuk. O Müşiriyet Dairesi'nin kurmay heyetinde, ben de aynı dairenin süvari tümen kumandanlığı kısmında idim. Çoğu günlerimiz beraber geçiyordu. Genel merkez toplantılarına katılıyor, akşamları, sonradan Hürriyet Meydanı adını alan meydandaki gazinolarda beraberce içiyor, konuşuyorduk. Pirlepeli Ali Fethi de bizimle beraberdi. Başlıca konumuzu, ihtilâl öncesi ve sonrası tatbik edilecek program teşkil ediyordu. Merkezde pek ilgi görmeyen fikirlerimizi burada daha açık ve daha şiddetli olarak savunabiliyorduk. Genç subayların çoğunluğu da bu gazinolara çıkıyorlar, türlü memleket meseleleri üzerinde konuşuyorlardı. Yeni yeni arkadaşlar ediniyorduk. Mustafa Kemal, fikirlerini bu arkadaşlara telkin etmek için büyük gayretler sarfediyordu.

Bu toplantıların, bizim için çok önemi vardı. Mesela:

- Filan yüzbaşıyı nereden tanıyorsunuz?

Diye sordukları zaman tereddüt etmeden:

- Ya Olimpos Palas'tan, ya Kristal'den veya Yonyo'dan.

Cevabını veriyorduk. Bu, uzun zamanlar dilimize adeta bir pelesenk olmuştu. Bunu en çok tekrarlayan Ali Fethi idi. Burada ufak bir hatıramı nakletmek isterim.

Atatürk'ün ölümünden sonra idi. İkimiz de kabinede üye bulunuyorduk. Fethi Okyar Adalet, ben de Bayındırlık

Bakanı idim. İstanbul'da çıkan bir dergi Fethi ile yaptığı bir mülâkatı yayımlamıştı. Gazetecinin:

- Atatürk'le Selanik'te nasıl tanıştınız?

Sorusuna şu cevabı vermişti:

- Dostluğumuz gazinolarda başladı. O da ben de genç zabittik. O tarihlerde 3. Ordu zabitleri arasında içki içmeyen yok gibi idi. Gazinolarda toplanırdık. Bol bol konuşur, memleket meselelerini görüşürdük. Mustafa Kemal'in, yüksek meziyetlerini, fikri seviyesini sezmek imkânlarını orada buldum.

Bir kabine toplantısından sonra kendisini bir kenara çektim.

- Fethi Bey, dedim, siz Atatürk'ü daha önceden tanımıyor muydunuz?

- Öyle şey olur mu? Nasıl tanımam? Müşterek okul arkadaşımız. Selanik'te geçirdiğimiz o genç zabitliğimizin heyecanlı ve samimi günlerini hatırlıyordum. Galiba dalgınlığıma geldi. Ağzımdan öyle çıkmış, sonra ben de farkına vardım. Daha doğrusu Refik Bey ikaz etti.

Refik Bey dediği bizim üyesi olduğumuz kabinenin reisi, yani Başvekil Refik Saydam'dı.

Evet, nerede kalmıştık? Genel merkezde, ilgi ile karşılanmayan fikirlerimizi Olimpos Meydanı'ndaki gazinolarda daha kuvvetle savunma imkânı bulabiliyor, genç subaylara aşılamaya çalışıyorduk.

İttihat Genel Merkezi'nde bir gün, Mustafa Kemal, ih-

tilâl sonrası fikirlerini açıkça izah etmek imkânını buldu. Biz de kendisini destekledik. Çünkü ona ve onun ileri sürdüğü fikirlere inanıyorduk. Fakat Merkezi Umumi'deki çoğunluk, ihtilâl sonrası hakkındaki Mustafa Kemal'in konuşmasını bir ayrılık akşamı gibi telâkki etti. Bundan dolayı da daha sonraları bizi Genel Merkez'e davet etmez oldular. Bunu, Mustafa Kemal'in Üsküp merkezine ve benim de Manastır'a Merkezi Umumi Rehberi tayin edilişimizden anlamıştık. Rahmi Bey, bir gün bana:

- Mustafa Kemal çok ileri gidiyor.

Demekten çekinmemişti. Biz, her şeye rağmen doğru bildiğimiz yolda yürüdük.

İhtilalin Lideri Kim Olmalıydı?

İhtilâli ordu yapacaktı, bunda kimsenin şüphesi yoktu. Kanun-u esasinin yürürlüğe girmesi için padişahı zorlayacak olan yine ordu idi. Orduyu bu işe kim sevkedecekti?

İnkılapçı genç subaylar. Peki ne vakit harekete geçilecekti? Ve sonra ne olacaktı? İşte bu sorunun cevabı verilmiyordu. Bir kişinin veya birkaç kişinin bir an önce ortaya atılması lazımdı. Fakat İttihat ve Terakki Genel Merkezi, başarı kazanıldığı takdirde büyük bir şöhret kazanacak olan bu bir veya birkaç kişiyi henüz seçmemişti. Sivilleri bir tarafa bırakırsak, Binbaşı Enver mi olacaktı? Enver ide-

alist, ama çok toy, toy olduğu kadar da kendisini fazla beğenmiş bir askerdi. Binbaşı Cemal mi? Belki ihtiyatlı görünüyordu ve biraz da mağrurdu.

Mustafa Kemal anlatmıştı. Bir gece, Yonyo gazinosunun üstündeki ufak salonda genç subaylar toplanmışlar, Cemal için:

- Büyük adam, demişlerdi.

Tecrübesi, dünya görüşü, prensipleri ne idi? Bunu soran, araştıran olmamıştı. Hiç unutmam bir gece yine Olimpos gazinosunun büyük bir masasında genç subaylar toplanmıştık. Mustafa Kemal, Ali Fethi, ben ve diğer bazı arkadaşlar vardı. Hem içiyor, hem konuşuyorduk. Konu döndü dolaştı, önce İran olaylarına geldi. İran'da hürriyet mücadelesine atılanlar, büyük başarı kazanmışlardı. Muzaffereddin Şah, parlamentoyu açmak zorunda kalmıştı. Anayasa ilan edilmişti. Venizelos (Yunan devlet ve siyaset adamlarından, birkaç defa başbakanlık yapmıştır.) Girit'te aynı dava için ortaya atılmıştı.

Ali Fethi:

- Bizde neden böyle adamlar çıkmaz?

Diye hiddetini ifade etti. Hakikaten neden bizde de böyle adamlar çıkmıyor, cesaretle ortaya atılmıyorlardı? Bunun üzerine nedense masada bir sükût hasıl oldu. Mustafa Kemal, derin bir düşünceye daldı. Arkadaşlardan biri neden sonra ona döndü:

- Ben senin ne düşündüğünü biliyorum. Muhakkak neden ben çıkmayayım, diyorsun.

Mustafa kemal, birden atıldı: - Evet, öyle düşünüyorum, neden, neden bir Mustafa Kemal çıkmasın?

Arkadaşımın yüzüne baktım, gayet ciddi idi ve bu sözleri çok yüksek tonla söylemişti. Arkadaşlardan bazıları biraz sonra gazinoyu terk edip gittiler. Kim bilir belki de daha açık ve daha yüksek sesle konuşmasından endişe etmişlerdi. Yerin kulağı vardı. Üç arkadaş baş başa kaldık. Mustafa Kemal, Fethi ve ben. Mustafa Kemal aynı şeyi tekrarlıyor, bu arada bizlere de taviz veriyordu:

- Ne için bizden de çıkmamalı, mesela sen, mesela Ali Fuat. Evet neden bir Mustafa Kemal çıkmasın?

Fethi, biraz da Yonyo gazinosuna gitmemizi teklif etti. Konu, orada da aynı idi.

- Neden bir Mustafa Kemal çıkmasın?

Fethi dayanamadı:

- Çok iyi, çok güzel söylüyorsun, ama artık politikayı bir tarafa bırakalım da biraz eğlenelim.

Halbuki Mustafa Kemal, konuşmak, mütemadiyen konuşmak istiyordu.

- Yok, devam edelim. Hem ihtilalden bahsediyoruz, hem bu kadar teşkilata sahibiz, buna mukabil, İstanbul'un tazyiklerine boyun eğiyoruz, ses çıkarmıyoruz. Sonra da İran'daki, Yunanistan'daki hürriyet hareketlerine gıpta ediyoruz. Bir başa hasret çektiğimizi söylüyoruz, ben baş ola-

bilirim, diye ortaya atıldığım zaman herkes susuyor, sonra da ihtilalin salahiyetli kimseleri olduklarını söyleyenler bir korku içinde çekilip gidiyorlar. Bu nasıl iş? Yok öyle şey, hemen toplanmalı ve bir karar vermeliyiz.

Konuşmalar sabaha kadar devam etti. Ortalık ağarmaya başlarken dağıldık. Fethi evine gitti. Mustafa Kemal beni bırakmadı, kendi evine götürdü. Yolda aynı şeyi tekrarlıyordu:

- Neden bir Mustafa Kemal çıkmasın?

Eve geldik, Zübeyde Hanım, uyumamış, oğlunu bekliyordu.

Mustafa Kemal, Meşrutiyet hareketlerinde lider olmadı. Daha doğrusu yapmadılar. Fakat mukaddes Türk vatanının en korkunç felaketlere sürüklenmek istendiği Mütareke yıllarında ortaya atılarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. Hakiki ve samimi bir lider olarak başa geçti. Vatanın ve milletin kurtarılmasına öncülük etti.

Manastır En İleri Merkezdi

İttihat ve Terakki'nin ihtilal sonrasına dair bir planı ve kesin prensipleri olmamasına rağmen teşkilatını bütün Rumeli'de kurmuş bulunuyordu. 3. Ordu'nun genç subayları İttihadın fiili kadroları içinde yer almışlardı. 3. Ordu Müşiri Hayri Paşa çoktan ölmüş, yerine Harp Okulu'nda iken Ders Nazırımız olan Yanyalı Esat (rahmetli General Esat

Bulkat) Paşa, Müşir Vekili olarak tayin olunmuştu. Manastır Harp Okulu Ders Nazırı Kurmay Binbaşı Vehip (Birinci Dünya Savaşı'nda Ordu Kumandanı Vehip Paşa) Esat Paşa'nın küçük kardeşi idi. Manastır İttihat ve Terakki Merkezi'nin en ileri gelenlerinden olan Vehip Bey, ihtilal faaliyetlerinde müşkülat çıkarmaması için ağabeyini ikaz etmişti.

Balkan Harbi'nde Yanya Savunması'nda benim, Çanakkale Savaşları'nda Mustafa Kemal'in kumandanı olan bu eski asker, çok yıllar sonra bana:

- Üçüncü Ordu Kumandanlığı'nı hürriyet hareketlerine engel olmak için değil, bilakis onu teshil etmek gayesiyle kabul ettim.

Demiştir. Olaylar bu sözü ispatlar. Nitekim davranışlarından memnun olmayan ve şüpheye düşen padişah, önce Esat Paşa'yı, sonra da Kurmay Başkanı Ali Rıza Paşa'yı haklarında tahkikat yapmak üzere birer bahane ile İstanbul'a çağırmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Makedonya'nın her tarafında göze çarpacak faaliyetli günlerinin birinde idi. Manastır'm ileri hareketini diğer merkezlerle bir hizaya getirmek için Merkezi Umumi namına Manastır'a gidecektim. O tarihte Selanik'te subay ve memurların trenle seyahati yasaklanmıştı. Tümen kumandanının da müsaadesini alarak atla gitmeye karar verdim. O sırada Mustafa Kemal de Serez mıntıkasında hafiyeler tarafından jurnal edilmiş bir

binbaşının tahkikine ordu tarafından memur edilmişti. O akşam, Yonyo'da baş başa oturduk dertleştik. Hürriyetin bir iki ay içinde ilan edileceği kanaatine vardık. Bunun önüne hiçbir kuvvet geçemeyecekti. Fakat sonrası ne olacaktı? Birbirimizden ayrılırken Mustafa Kemal'in söylediği sözleri hâlâ hatırlarım:

- Fuat, endişelerimin tahakkuk etmesinden korkuyorum. Meşrutiyet ilan edilecek, fakat ondan sonra ne olacak? Hâlâ ihtilali temsil edebilecek aralarında anlaşmış bir heyet ve lider yok. İhtilalden sonraki vaziyet çok fena olacaktır.

Manastır'da bir hafta kadar kaldım. Manastır, ihtilal faaliyetinde genel merkezin tahmin ettiğinden çok daha ileri idi. Hatta Kurmay Binbaşı Vehip bana:

- Kuzum Fuat Bey, Genel Merkez'deki arkadaşlar, daha ne bekliyorlar?

Diye sormuştu. Dilimin ucuna kadar geldi. Az daha:

- Lider, bekliyorlar.

Cevabını verecektim.

- Diğer merkezlerin Manastır'la bir hizaya gelmesini bekliyorlar. Merak etmeyiniz.

Dedim. Manastır'a muvasalatımın ertesi günü, teftiş maksadıyla 14. Süvari Alayı'nı Resne'ye kadar götürdüm. Bu tatbikatın hedefi başka idi. Uzun yıllar, silah altında kaldıklarından isyan ederek telgrafhaneyi basan beş altı yüz Redif askerini inzibat altına alacaktım. Redif askeri-

nin kumandam Kolağası Niyazi (Meşrutiyet'ten sonra Kahraman-ı Hürriyet namıyla ün kazanmıştır.) Bey'di. Resne'ye varır varmaz, birkaç koldan kasabaya kuşattım. Sonra beraberime kırk elli atlı alarak telgrafhaneye doğru süratle ilerledim. Yolda karşımıza, asilerin elebaşılarından birkaç çavuş çıktı. Ne istediklerini sordum. Uzun yıllar yurtlarından ayrı kalmışlardı. Birçok defalar terhisleri vaat edildiği halde yerine getirilmemişti.

- Perişan olduk, terhisimizin çaresi ne ise onu istiyoruz. Aksi takdirde kışlalarımıza girmeyeceğiz.

Dediler. Çoğunluğu Anadolu çocukları idi. Eğer terhis edilmezlerse, cebren gideceklerini ısrarla ileri sürüyorlardı. Kendilerine:

- Askerler, bunun tek bir yolu ve kolayı vardır. Eğer dediklerimi dinlerseniz, sizi derhal terhis ederler.

Nedir diye sordular.

- Sizin namınıza, fakat sizin imzanızla Mabeyin Başkâtibi vasıtasıyla padişaha bir telgraf çekeceğim. Bizleri terhis edip memleketimize göndermezseniz, biz de Meşrutiyetçilere katılacağız. Buna razı mısınız?

Razı oldular, telgrafı yazarak altını çavuşlara mühürlettim. Telgraf memuruna Yıldız Sarayı'nı buldurttum. Telgrafı çektirttim. Sonra telgrafı mühürleyenlerin yanımda kalmasını, diğerlerinin kışlarına dönmelerini söyledim. Dualar ettiler ve kışlalarına döndüler. Niyazi de memnun oldu.

Çok zaman geçmeden Mabeyin Başkâtibi'nden Resne telgrafhanesine şu mealde bir cevap geldi:

"Hepinizin derhal terhisi ile memleketlerinize müreffehen gönderilmesi hususunda Ordu-yu Hümayun Müşiriyetine Padişah iradesi tebliğ olunmuştur."

Bu telgrafı kendilerine, aynen kumandanları Niyazi Bey okudu. İsyan bastırılmıştı ve kimsenin burnu kanamamıştı.

Vatan veya Silistire Piyesini Seyrederken

Manastır'a döndük. Şehrin methaline geldiğimiz zaman orada bulunan bir mesirede vaktin geç olmasına rağmen Harp Okulu talebelerinin açık havada büyük vatan şairi Namık Kemal'in "Vatan veya Silistire"yi oynadıklarını gördük. Atlarımızdan inerek oyunu büyük heyecanla seyrettik. Talebe efendilerden birinin temsilin son sahnesinde:

Yâre nişandır tenine erlerin
Mevî ise son rütbesidir askerin
Altı da bir üstü de birdir yerin
Arş yiğitler vatan imdadına.

Mısralarını okurken, yanımdaki subaylar, gözyaşlarını tutamamışlardı. Benim de gözlerim yaşarmıştı. Harp Okulu'ndaki talebelik hayatımız gözümün önünde canlanmıştı. Sınıf arkadaşım Mustafa Kemal ile beraber bu şiirleri, o zaman okumuş, ezberlemiştik. Fakat böyle heyecanla haykıramamıştık.

Ah, o istibdat idaresi ah...

O gece Manastır merkezinde bir toplantı yaptık. Uzun uzun konuştuk. Manastır'daki İttihatçı subaylar, bir hafta on gün içinde meşrutiyeti ilan edeceklerini ileri sürüyorlar, müsaade istiyorlardı. Böyle acele bir hareketin doğru olamayacağı, diğer merkezlerde de hazırlıklarını tamamlanmasından sonra harekete geçilirse daha müessir olacağı tezini savundum. Genel Merkez'in bu konuda ısrar ettiğini dilimin döndüğü kadar anlatmaya çalıştım ve kabul ettirdim. Yalnız Vehip dedi ki:

- Rica ederim, Fuat Bey, arkadaşlara söyleyiniz. Bu heyecanı daha fazla zapt-ü rapt altında tutmaya imkân yok.

Manastır Valisi Hıfzı Paşa'nın durumunu sordum.

- Onun bir tehlike olacağını ve ondan bir tehlike geleceğini sanmıyoruz.

Cevabını verdi.

Ertesi günü yine atla Selanik'e hareket ettim. Bu yolculuk bir buçuk gün sürdü. Mustafa Kemal'in henüz Serez'den dönmediğini öğrendim.

Meşrutiyet'in İlanı Arifesinde Mustafa Kemal

Bir iki gün sonra Mustafa Kemal de Serez'den dönerek 3. Ordu Müşirliği kurmay heyetindeki görevine başladı. Mustafa Kemal'in, yakından şahidi olduğum ve bizzat kendi ağzından dinlediğim Serez seyahati şöyle başlamış, şöyle bitmişti:

Serez mıntıkasında bir binbaşı istibdat idaresi aleyhinde beyanatta bulunmuş, Sultan Hamid'e atıp tutmuştu.

- Başımızda Sultan Hamid ve onun hafiyelere dayanan idaresi varken, bu memleket terakki edemez. Önce onu başımızdan atmalıyız.

Demişti. Bir casus da bunu saraya jurnal etmişti. Tahkikat yapılması için bu işe o zaman Selanik Merkez Kumandanı olan Yarbay Nazım Bey memur edilmişti. Nazım, Binbaşı Enver'in eniştesi idi. Genel Merkez, Nazım'ı bu işten menetmek çarelerini aradı. Ne olursa olsun, vak'a mahalline gitmemeliydi. İttihatçı subaylardan ve cemiyet üyelerinden Mustafa Necib'e (Babıâli baskınında öldürülen İttihatçı fedailerden) görev verildi.

O gün, Müşirlik Dairesi'nden çıktıktan sonra Rahmi Bey'i gördüm.

- Nazım Bey'in işi halledildi.

Dedi. Fakat nasıl halledildiğine dair bir şey söylemedi. Ben de sormadım. Olayın tafsilatını o akşam öğrendim. İsmail Canbulat, bir iş bahane ederek Nazım Bey'in evine gitmiş, Enver'in delaletiyle kendisini görmüş, Mustafa Necip de o sırada dışarda bulunuyormuş ve pencereden Merkez Kumandam'na ateş etmişti. Olay 29 Mayıs 1908'de cereyan etmişti.

Yarbay Nazım İstanbul'a çağrıldı. Olayın tahkikatına bu sefer İstanbul'dan değil, ancak orduca tayin edilecek bir memurun gidebileceği fikri telkin olundu. Bu vazife Mustafa Kemal'e verildi. Serez Tümeni ve Mıntıkası Kuman-

danı Müşir (Maşeral) İbrahim Paşa idi. Oğlu Albay Nurettin (30 Ağustos 1922 Başbukandanlık Meydan Savaşı'nda 1. Türk Ordusu'na kumanda etmiş olan Nurettin Paşa) Bey de kendisiyle beraber bulunuyordu. Nurettin Bey, İttihatçılarla temas halinde idi.

Mustafa Kemal, önce Serez'e gitti. Müşir İbrahim Paşa'yı ziyaret etti. Mustafa Kemal, kısa bir mülakattan sonra durumu kavradı. Müşir Paşa, mıntıkası dahilinde Sultan Hamid ve idaresi aleyhinde hiçbir ferdin bulunamayacağını padişaha temin etmişti. Buna rağmen bahis konusu binbaşı hakkındaki jurnal, Sultan Hamid'in itimadını sarsacak mahiyette idi. Jurnalda yazılanlar tahakkuk ederse, sonuç İbrahim Paşa'nın aleyhinde olurdu.

Paşa'nın endişesini iyice sezen Mustafa Kemal kendisine teminat verdi:

- Paşa hazretleri, mıntıkanız dahilinde Zatı Şahane aleyhinde bir ferdin bulunabileceği me'mul değildir. Verilmiş olan jurnal muhteviyatının mahallinde tahkiki taraf-ı devletinizden kurulmuş inzibat ve telkin edilmiş olan sadakat hislerini kolaylıkla belirtecektir. Arzu buyurursanız, yapacağım tahkikat raporunun bir suretini de size göndereyim.

İbrahim Paşa, Mustafa Kemal'in bu sözlerinden memnun olmuştu. Oğlu Nurettin Bey'e izaz ve ikram edilmesi ve olay yerine seyahat için de her türlü kolaylığın gösterilmesi emrini verdi. Mustafa Kemal'in yaptığı tahkikatın sonucu binbaşıyı kurtardı. Jurnal vereni de iftiracı durumuna sokup cezalandırdı.

İbrahim Paşa'ya gelince, padişaha kendi mıntıkası dahilinde aleyhtar bir ferdin bulunmadığını (!) ispatlayarak hakkındaki emniyet ve itimadı bir kat daha kuvvetlendirdi. Halbuki, Serez Tümeni'ndeki genç subayların çoğunluğu İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde görev almışlardı.

Meşrutiyet Uğrunda Son Çabalar

Cemiyet, bütün Makedonya'da teşkilat ve faaliyetini arttırmıştı. Açık ve pervasızca hareket etmekten de çekinmiyordu.

İstanbul'un, 3. Ordu Kumandanı Esat Paşa'ya itimadı kalmamıştı. Kurmay Başkanı Ali Rıza Paşa, Topçu Nümune Alayı Kumandanı Hasan Rıza ve Kurmay Binbaşı Enver (Paşa) sorguları bilahare yapılmak üzere İstanbul'a çağrılmışlardı. Diğerleri İstanbul'a gitmek zorunda kalmış, Enver Selanik'te bir yere gizlenmişti. Sınıf arkadaşım Halil (Kut), Enver'in emin bir yerde saklandığını ve ilk fırsatta dağa çıkacağını söylemiş:

- İşler kızışıyor!

Demişti. Ali Rıza Paşa, bizlere veda ederken endişeli değildi. Bir kolayım bulup kurtulacağını ümit ediyordu. Hatırımda yanlış kalmadı ise Ali Rıza Paşa, Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa'mn damadı Albay Halil (General Halil Sedes) Bey'in kardeşi idi.

3. Ordu Müşirliği'ne tayin edilen İbrahim Paşa'nın Selanik'e gelmekte olduğu haberi üzerine Cemal (Paşa) her

ihtimale karşı, bir vesile bularak merkezden uzaklaştı. Ali Fethi (Okyar) de Jandarma Okulu Komutanlığı'na geçerek az önce Müşirlik Kurmay Heyeti'nden ayrılmış bulunuyordu. Bir sabah, dairedeki odama gelen Mustafa Kemal:

- Erkânı Harbiye heyetinde benden başka kimse kalmadı. Anlaşılan Üçüncü Ordu'yu İbrahim Paşa'ya ben devredeceğim. Şu kaderin işine bak.

Diyordu. Mustafa Kemal'in dediği gibi oldu. İbrahim Paşa, beraberinde oğlu Nurettin (Paşa) Bey olduğu halde Selanik'e gelerek görevine başladı. İlk günlerde subaylara karşı sert davranıyor, bağırıp çağırıyor, bazen sesi bütün koridoru tuttuğu oluyordu. Müşirin gözdağı vermek ve subayları sindirmek istediği anlaşılıyordu. Cemiyet derhal harekete geçti. Cemal (Paşa) ve yanında diğer birkaç arkadaşı olduğu halde, Albay Nurettin ile gizlice temasa geçti. İttihada mensup subayların çoğunlukta ve duruma hâkim olduğunu söyleyerek dedi ki:

- Paşa hazretlerini lütfen ikaz ediniz, lüzumsuz hiddet ve şiddetin manası yoktur. Biz kendisine hürmetkârız. Ama böyle devam ederse, cemiyet bazı tedbirleri almak zorunda kalır ki, bunun neticesinden sizin kadar biz de müteessir oluruz.

Bu sözler, aynı zamanda ültimatom havası taşıyordu. Nurettin Bey, görevini mükemmel yaptı. İbrahim Paşa korktu, teminat verdi. Bundan sonra da İttihatçı subayların üzerine fazla düşmedi. Hürriyetin ilanını kösteklemekten de çekindi ve olumlu bir tavır takındı.

Yine o günlerin birinde Mustafa Kemal anlattı. Dağa çıkan İttihatçı subaylardan biri, Müşir Paşa'ya zehir zemberek bir telgraf çekmişti. İbrahim Paşa da Mustafa Kemal'i çağırıp kendisine telgrafı göstererek:

- Beni kumandan olarak burada muhafaza edeceğinize siz ve arkadaşlarınız söz vermiştiniz. Peki bu hakaretlerle dolu telgrafa ne diyeceksiniz?

Diye sormuştu.

Kendisine tekrar teminat verilmek lüzumu duyulmuştu.

İbrahim Paşa'nın Meşrutiyet ilanında yararlı olduğu iddia edilemez. Fakat Meşrutiyet'in muhafazası uğrunda sarf ettiği gayretler de küçümsenemez. 31 Mart olayı sırasında 4. Ordu Müşiri olarak bulunduğu Erzincan'da ve Erzurum'da İstanbul'dakine benzer ayaklanmalar olduğu zaman süratle harekete geçerek gayret ve cesaret göstererek isyanın büyümesini önlemiş ve bu suretle Hareket Ordusu'na yardımcı olmuştu.

Selanik'te 3. Ordu Müşirliği'nden başka bir de Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerini kapsayan Rumeli Umumi Müfettişliği adında bir makam vardı. Genel Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa, gerek İstanbul'u ve gerekse İttihatçıları idare etmek suretiyle şahsı üzerindeki münakaşayı önlüyordu.

Çok iyi hatırlarım, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri sarayda hissedilmeye başladığı sıralarda Talat'ın memuriyetten azledilerek Anadolu'da bir yere sürülmesine

dair padişah iradesi çıkmıştı. Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa'nm özel kâtibi Faik, durumu gizlice Selanik'e bildirdi. Arkadaşlar toplanarak şu karara vardık: Eğer padişah iradesinin infazına teşebbüs edilecek olursa, genç subaylardan mürekkep bir komite hükümeti basacak, Talat'ı kurtaracaktı. Silahlı komiteye Üsteğmen İsmail Canbulat ile Mustafa Necip de dahildi. Hazırlıklar bir gün içinde tamamlandı. İcabeden bütün tertibat alındı. O akşam Talat (Paşa), Genel Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'ya giderek, ültimatomu bizzat kendisi verdi, dedi ki:

- Azlime ve teb'idime dair bir irade çıktığını haber aldım. Azlime bir şey diyemem. Hükümet, bir memuru kullanıp kullanmamakta muhtardır. Ancak teb'idime teşebbüs edildiği takdirde bu, hem benim şahsım ve hem de sizin için iyi bir netice vermeyecektir.

Genel müfettiş, durumu derhal kavramış:

- Siz merak etmeyin.

Diyerek teskin ettiği gibi Anadolu'ya sürülmesini de muhakkak önleyeceği vaatinde bulunmuştu. Sözünde durdu. Talat'ı gördüğüm zaman:

- Hüseyin Hilmi Paşa'yı galiba biraz fazla korkuttuk, dedi.

Hüseyin Hilmi Paşa, Meşrutiyet'ten sonra iki defa Sadaret makamına gelmiştir.

ALTINCI BÖLÜM

Meşrutiyet'in İlanı

Makedonya'da hazırlıklar tamamlanmıştı. Bir gün dairedeki odama gelen Mustafa Kemal:

- Genel Merkez inisiyatifi kaybetmek üzeredir. Vilayet merkezleri, Genel Merkez'e danışmak lüzumunu bile duymadan harekete geçeceklerdir.

Demişti. İhtilalin gün meselesi olduğu kanısında idi. Mustafa Kemal'in teşhisi doğru idi. İki gün önce Manastır'dan gelen bir subay arkadaş da Manastır'ın diğer vilayetlere takaddüm edeceğini söylemişti.

İngiltere Kralı Edward VII. ile Rus Çarı Nikola II.'nin Reval'de buluşup görüşmeleri, mülakattan sonra Madekondya'da yapılacak ıslahat meslesinin ilan edilmiş olması, Cemiyet azaları arasında endişe ve korku yaratmıştı. Avrupa devletlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak kararını verdikleri tahmin olunuyordu. Bu olay, İttihatçıları bir an önce harekete geçmeleri için adeta zorluyordu.

3 Temmuz 1908'de Kolağası Niyazi, halk ve bir miktar askerle beraber Resne'da dağa çıkarak isyan bayrağını açtı. Manastır merkezi, kendisini kuvvetle destekliyordu. Bunu diğer ayaklanmalar takip etti. İhtilale dair ilk haberler İstanbul'a geldiği zaman layık olduğu ilgi ile karşılan-

mamış, bastırılması mümkün mevzii hareketler sanılmıştı. Bununla beraber askeri tedbirler alınmıştı.

18. Nizamiye Tümeni, Niyazi ve arkadaşlarını te'dip için görevlendirildi. Tümen Kumandanı Şemsi Paşa idi. Kurmay Başkanlığını Albay Kavaklı Fevzi (Rahmetli Mareşal Çakmak) Bey yapıyordu. Şemsi Paşa, 7 Temmuz 1908'de Manastır telgrafhanesinden çıkarken, Teğmen Bigalı Atıf (Cumhuriyet Devrinde Çanakkale Milletvekili, Atıp Kamçıl) tarafından tabanca ile vurulmuştu. Bu haber İstanbul'da bir bomba gibi patladı. Çünkü Şemsi Paşa, İttihatçılara şiddetli darbeler vurmak vazifesi ile bizzat padişah tarafından oraya gönderilmişti. Bu zat okuma yazması yok denecek kadar az alaylı bir subaydı. Saraya körü körüne bağlı idi. Hükümdarın emrettiği her şeyi yapmaya hazırdı.

Yaralanan Teğmen Atıf, arkadaşları tarafından kaçırıldı ve bir yerde saklandı. Albay Fevzi, nüfuzunu hükümet lehine kullanmamış, duruma fiilen müdahale etmemişti. Manastır Valisi Hıfzı Paşa'nın nasıl hareket edeceğini bir hayli merak ettik. Endişemi Rahmi Bey'e açtığım zaman şu cevabı almıştım:

- Hıfzı Paşa hazretleri, İttihadın en muhterem azalarındandır. Filhakika son günlerde gizlice cemiyete giren Hıfzı Paşa, Şemsi Paşa'nm katli olayı ile fazla ilgilenmedi.

Sultan Hamid, Selanik'e bir tahkik heyeti gönderdi.

Lakin 3. Ordu Müşirliği'nde bulunan subaylar, İttihadın üyeleri olduğu için İstanbul ile cerayan eden yazışmalardan vaktinde haberdar olmak ve tahkik komisyonuna harekâtın pek ciddi olduğu kanaatini vermek imkân dahiline giriyordu. İbrahim Paşa'nın yaveri Yüzbaşı Kazım Nami (Yazar ve Maarifçi Kazım Nami Duru) İstanbul'dan gelen şifrelerin birer suretini Talat'a veriyordu.

Babıâli, ikinci bir tahkik heyeti göndermek kararını vermişti. Fakat iş işten geçmişti. Niyazi Bey'den sonra Ohri Milli Taburu Kumandanı Kolağası Eyüp Sabri (Cumhuriyet Devrinde Milletvekili Eyüp Sabri Akgöl), Yüzbaşı Bekir Grabene ve daha bazı genç subayların, birlikleriyle dağa çıkarak istibdat idaresine cephe almalarından sonra Selanik'teki durum birdenbire önemli bir hal almıştı. Bu arada Binbaşı Enver de biraz geç kalmış olmasına rağmen bir kısım subaylarla beraber, hat boyundaki askerleri ayaklandırmak üzere Selanik'i terk etmişti.

Saraya telgraflar yağıyor, Meşrutiyet'in iadesi kesin bir lisanla talep ediliyordu. Artık hükümet mekanizması duruma hâkim değildi. Rumeli'de galeyanın son haddine geldiği sırada Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa azledilmişti. Padişahın Ferit Paşa'ya da itimadı kalmadığı anlaşılıyordu. 22 Temmuz'da sadaret makamına yedinci defa Küçük Sait Paşa tayin olundu. Serasker Rıza Paşa'nın yerine Harbiye Nazırı unvanı ile Ömer Rüştü Paşa getirildi. Kâmil Paşa sandalyesiz nazır olarak kabineye girdi.

Manastır ve Havalisi Fevkalade Kumandanlığına tayin edilen Müşir Tatar Osman Paşa'nın, Kolağası Eyüp Sabri (Akgöl) ve Niyazi Bey'ler tarafından dağa kaldırılmış olması, Manastır Valisi Hıfzı Paşa'nm, Manastır'daki bütün asker ve halkın ihtilalcilere katıldığına dair saraya çektiği telgraf, artık tereddüde mahal olmadığına dair padişaha kat'i bir fikir vermişti.

23 Temmuz 1908'de önce Manastır ve sonra da Selanik'te Meşrutiyet ilan edilmiş, hürriyetin ilk topları atılmıştı.

Sultan Hamid, emrivakii kabul etmiş, anayasayı yürürlüğe koymak zorunda kalmıştı Sonradan öğrendiğime göre, Saray'da toplanan nazırlar, Rumeli'deki emrivakiin, padişah tarafından nasıl karşılanacağını bilemedikleri için tereddüde düşmüşlerdi. Meşrutiyet'in iadesi için mazbatasını yazmaya elleri varmıyordu. Hükümdardan yazmak için müsaade de istemeye cesaret edemiyorlardı. Fakat Sultan Hamid, iş işten geçtiğini artık anlamıştı. Meşrutiyet'in ilanını kabulden başka çare yoktu. Zor karşısında boyun eğmişti. Mabeyin İkinci Kâtibi İzzet Paşa'ya şu emri vermişti:

- Halkın Kanun-i Esasi'yi ilanını arzu ettiği anlaşılıyor. Ben bunun aleyhinde değilim. Kanun-i Esasi'nin ilanı benim zamanımda olmuştur. Müessisi benim. Bir müddet Meclis'in tatiline lüzum oldu. Gidip Heyet-i Vükelaya bunları söyleyin. Lüzumlu mazbatanın yazılmasını da irade ettiğimi tebliğ edin.

İradenin kendilerine tebliğinden cesarete gelen mazırlar, kaleme aldıkları Meclis'in yeniden açılmasına dair olan mazbatayı padişaha sunmuşlardı. Selanik'te bayram yapılıyor, meydanlarda nutuklar söyleniyor:

- Yaşasın hürriyet!

Sesleri her tarafı dolduruyordu. O akşam Mustafa Kemal ile beraberdim. Diyordu ki:

- Hürriyet ilan edildi. Peki şimdi ne olacak?

Evet, şimdi ne olacaktı? İhtilalin lideri ve tatbik edeceği bir program yoktu.

Orduyu Politikadan Kurtarmak Lazım

Meşrutiyet'in ilanı üzerine hürriyeti sağlamakta az veya çok gayret göstermiş olan subaylar, kendilerini birden bire politika içine yuvarlanmış buldular. Üst ve ast arasında orduyu ayakta tutan geleneksel saygı ve disiplin de çok azalmıştı. Bir gün, çok genç bir İttihatçı teğmenin, ömrünü savaş meydanlarında geçirmiş bir tümen kumandanından bahsederken:

- Adam, yüzüme dik dik baktı. Fakat ben selam vermek bile istemedim.

Dediğini yakın bir arkadaşım anlattı. Ne İttihat ve Terakki Cemiyeti subaylara ve ne de subaylar, Cemiyet'e söz geçiremez oldular. Genel Merkez inisiyatifi kaybetti. Çünkü daha önce de anlattığım gibi ne bir programı ve ne de o programı uygulayacak lideri vardı. Talat (Paşa) bir gün bize:

- Vallahi, ben de şaşırdım kaldım. Suyun durulmasını bekliyoruz.

Demişti. Olaylardan en ziyade, müteessir olan Mustafa Kemal'di. İhtilalden önce yaptığı uyarmaların hiçbir etki yaratmamış olduğunu görmüş, teessürü büsbütün artmıştı.

Diyordu ki:

- Ordu muhakkak ve derhal siyasetten çekilmelidir. Aksi takdirde, bir kudret olmak vasfını kaybedecektir. Bu ise memleket için bir felakat olacaktır.

Hürriyetten sonra rıhtım boyunda yeni açılan Şakir Paşa Oteli, cemiyetin merkezi olmuştu. Buraya sık sık uğruyor, aynı tezi savunuyorduk. Cemal (Paşa), Enver (Paşa) ve İttihadın sivil liderlerinden Talat (Paşa) Beyler'e de kanatlerimizi açıkça söylemekten çekinmiyorduk. Mustafa Kemal'in tenkitleri çok daha şiddetli oluyordu. İttihat ileri gelenleri ve bilhassa hürriyetten sonra yıldızı birdenbire parlayarak, adı bütün memlekete yayılan Enver, bu tenkitlerden hiç memnun kalmıyordu. Bir gün Binbaşı Hafız Hakkı'ya:

- Mustafa Kemal fazla ileriye gidiyor.

Demiş ve buna bir çare düşünülmesini teklif etmişti.

Bir akşam, Mustafa Kemal, Ali Fethi (Okyar), Nuri Conker, ben ve diğer bazı arkadaşlar, Hürriyet Meydanı'ndaki gazinolardan birinde oturmuş, yeni hasıl olan durumu konuşuyorduk. İçimizde çok genç ve ateşli subaylar

da vardı. Mustafa Kemal, askerlerin orduya dönmesini ve politika ile olan ilişkilerini derhal kesmesini ısrarla ileri sürüyor, İttihatçı liderleri tenkit ediyordu.

İttihatçı subaylardan biri:

- Hürriyet madem ki bizim eserimizdir, o halde bunun muhafazası da bize düşer.

Diye ortaya bir şey attı. Diğer bir arkadaş kendini destekledi:

- Ne Sultan Hamid'e ve ne de onun kurt vezirlerine itimat caiz değildir. Yarın nasıl davranacaklarını bugünden kestirmeye imkân yoktur. Muhafaza görevini biz yapacağız.

Bu sözlerde belki hakikat payı vardı. Hükümet, istibdat devrinin şöhretli vezirlerinden kurulmuştu. Köprü başlarında hâlâ o devrin yüksek rütbeli adamları vardı. Ancak, buna sebibeyet veren yine İttihatçılardı. Çünkü Meşrutiyet sonrası planları yoktu. Olsa da, onu yürütecek bir kadroya sahip değildi. Bununla beraber ordu gene siyasetten uzak durmalıydı. Mustafa Kemal, politikaya girmiş bir ordunun savaş kabiliyetlerini kaybedeceğini misaller vererek ispatlıyor, Nuri ve ben zaman zaman söz alarak kendisini destekliyorduk. Bir şey dikkatimi çekti. Ali Fethi (Okyar) daima susuyor, söze karışmıyor, lehte ve aleyhte bir şey söylemiyordu.

Başka bir arkadaş şöyle bir sual sordu:

- Mustafa Kemal Bey, belki doğru söylüyorsunuz. Hürriyeti baltalamak isterlerse, ne yaparsınız?

Mustafa Kemal, elini şiddetle masaya vurdu.

- Bak, o zaman başka, cepheye gider gibi üzerlerine giderim.

Gazinodan geç saatlerde çıktık. Fethi (Okyar) dedi ki:

- Haydi çocuklar, biraz da Yonyo'ya uğrayalım.

Yonyo subaylarla dolu idi. Hepsi de yüksek sesle konuşuyordu.

Mustafa Kemal, Ali Fethi, Nuri (Conker) ve ben köşede bir masaya oturduk. Aynı konuya, fakat bu sefer biz bize tekrar daldık. Fethi ilk defa burada konuştu. Mustafa Kemal'in fikirlerini kabul etmek ve ona hak vermekle beraber, şiddetli tenkitlerden şimdilik sarfınazar etmesini söyledi.

- Arkadaşlar iyi karşılamıyor.

Dedi. Mesele anlaşılmıştı. Genel Merkez, Mustafa Kemal'i tenkitlerden vazgeçirmek için yakın arkadaşı Fethi'yi memur etmişti.

Mustafa Kemal üzüldü.

- Bunu senden beklemiyordum.

Cevabını verdi.

O akşam, Mustafa Kemal'in evinde misafir kaldım. Hiç unutmam, o gece bana:

- Fuat, dedi. Memeleket, meçhul bir akıbete doğru sürükleniyor.

Evet, Mustafa Kemal'in hakkı vardı. Memleket meçhul bir akıbete doğru sürükleniyordu. Ne yazık ki, ihtilali

başarmak için orduya dayanan İttihatçı liderler, iktidarlarını devam ettirebilmek için de ordunun siyasi faaliyetine ihtiyaç duyuyorlardı.

Mustafa Kemal ile ileride toplanması kararlaştıran kongreye kadar hazırlanmak üzere politika ile ilgimizi kestik. Hemen askeri görevlerimize döndük. Mustafa Kemal Selanik Redif Tümeni Kurmay Başkanlığı'na tayin edildi. Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa idi.

Hüseyin Hüsnü Paşa, İstanbul üzerine yürüyen Hareket Ordusu'nun ilk kumandanı olacaktır.

İstanbul'da Olup Bitenler

Meşrutiyet'in ilanı üzerinden beş gün geçmişti. Selanik'te şenlikler devam ediyor, civar vilayetlerden kalabalık heyetler geliyor, değil yüzünü gördüğümüz, adını dahi duymadığımız bazı kimseler, hürriyet nutukları çekiyorlardı. Meclis'in açılacağına dair padişah iradesinin gazetelerde yayınlanmış olması halka yeni bir heyecan vermişti.

Daireden çıkarken Rahmi Bey'e rastladım.

- Ben de seni arıyordum, dedi. Eve uğrayamadım. Biz bu gece İstanbul'a gidiyoruz.

Sebebini sordum. Sadrazam Paşa davet etmiş. Memnun görünüyordu. İttihat liderlerinden biri olarak Osmanlı İmpararatorluğu'nun hükümet başkanı ile karşı karşıya gelecek, fikir beyan edecekti.

Genel Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne müracaat ederek, Sadrazam Sait Paşa ile temasa geçmek üzere, İstanbul'a bir temsilciler heyetinin gönderilmesinin pek münasip olacağını söylemişti. Genel Merkez'de verilen bir karar üzerine, Binbaşı Cemal (Paşa), Talat (Paşa), Rahmi, Cahit (Maliye Nazırı, Suikast olayında idam edilmiştir), Binbaşı Enver (Paşa), Binbaşı Hafız Hakkı (Paşa), Mustafa Necip (Babıâli Baskını'nda vurulmuş olan İttihadın fedai subaylarından) ve Hüseyin Kazım Beyler'den kurulu bir heyet seçilmişti.

Kurt bir siyaset adamı olan Sait Paşa'nın bu daveti bizzat yapmış olması da mümkündü. Durumu Mustafa Kemal'e haber verdim, endişe ile karşıladı.

- Paşa, bizim toy politikacılardan taviz koparabilir.

Dedi. Aynı endişeyi ben de duydum. Feleğin çemberinden geçmiş olan bu ihtiyar politikacı, bu daveti bir maksat için yapmıştı. Olaylar yanılmadığımızı gösterdi. Fakat Sait Paşa bu sefer muvaffak olamamıştı. Ancak bunda bizim toy politikacıların fazla bir rolü olmamıştı.

Talat ve arkadaşları, 30 Temmuz 1908'de İstanbul'a gelmişler, Babıâli'ye giderek sadrazamı ziyaret etmişlerdi. Sait Paşa kendilerine bir sürü sualler sormuş ve bu arada çok önemli bir konu hususunda kendilerini yoklamak istemişti. Sadrazam ve Şeyhülislam'm olduğu gibi Harbiye ve Bahriye nazırlarının da padişah tarafından seçilmesi icap ettiğini de ileri sürmüştü.

- Padişah, başkumandandır. Bu cihetle Harbiye ve Bahriye nazırlarının da onun tarafından intihap ve tayini padişahlık hukukundandır.

Bu, yürürlüğe konan Kanun-i Esasi'ye aykırı idi. Padişahın ordu ve donanmayı bilfiil eline alması demek gibi bir şeydi. Talat ve arkadaşları bunun muvafık olamayacağını ileri sürerek münakaşaya başlayınca Sait Paşa, başka bir konuya geçmişti. Bu mülakatta Hariciye Nazırı Paşa da bulunmuştu.

2 Ağustos Cumartesi günü, Babıâli'de Kanun-i Esasi hükümlerini tavzihen bir Hatt-ı Hümayun okunmuştu. Kanun-i Esasi'nin iadesi bir hafta önce resmen ilan olunduğuna göre buna lüzum var mı idi, bilmiyorum.

Hatt-ı Hümayun iyi hazırlanmıştı. Fakat Sadaret Müsteşarı Mehmet Ali Paşa, Harbiye ve Bahriye nazırlarının padişah tarafından intihap ve tayin edileceğine dair 10'uncu maddesini okuyunca, halk galeyana gelerek Babıâli'ye hücum etmeye kalkmıştı. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi bu maddeye şiddetle itiraz ettiği gibi, Hariciye Nazırı Tevfik ile Adliye Nazırı Hasan Fehmi Paşa'lar da muhalefette bulunmuşlardı.

Asıl büyük fırtına matbuatta kopmuştu. Bu madde anayasaya açık bir taarruz addediliyordu. Gazeler Sait Paşa'ya hücuma geçmişlerdi. Selanik'te yayınlanan gazeteler de aynı yolda neşriyat yapıyorlardı.

Biz o akşam, Yonyo'da Mustafa Kemal ile oturuyor-

duk. İstanbul'daki olayları ayrıntıları ile bilmemekle beraber, Meşrutiyet'in daha ilk günlerde sarsıntıya uğramakta olduğunu anlıyorduk. İttihat ve Terakki, başarılı ve kansız bir ihtilal yapmış, fakat plansızlıktan ve lidersizlikten inisiyatifi eline alamamıştı. Mustafa Kemal diyordu ki:

- İşte, tahminlerimiz birer birer çıkıyor. Eğer ihtilal öncesi, ihtilal sonrası için elimizde bir plan ve bu planı tatbik edebilecek bir lider olsaydı, bu vaziyete düşmezdik.

İnkılabı Bu Kabine mi Tamamlayacak?

Mustafa Kemal, İstanbul'dan gelen haberleri yakından fakat canı sıkılarak izliyor, üzülüyordu.

- İnkılabı itmam etmek lazımdır. Ne yazık ki, buna ne Sultan Hamid'in devlet ricali ve ne bizim arkadaşlarımız muktedirdir.

Diyordu. Yegâne tesellisi, Babıâli'de padişah hattı okunurken halkın göstermiş olduğu tepki idi.

Sait Paşa, Harbiye ve Bahriye nazırları meselesinde Şeyhülislam ve kendi kabinesindeki nazırlarla da ihtilafa düşdükten, matbuatın şiddetli hücumlarına maruz kaldıktan ve umumi efkârdan da tepkiler gördükten sonra, 4 Ağustos 1908'de istifa etti. Kâmil Paşa üçüncü defa sadrazam oldu. Kabinesinde şu zatlar vardı: Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, Harbiye Nazırı Trablusgarp Vali ve Kumandanı Recep Paşa, Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa, Dahi-

liye Nazırı Reşit Akif Paşa, Adliye Nazırı Hasan Fehmi Paşa, Maliye Nazırı Ziya Paşa, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Evkaf Nazırı Recaizade Ekrem Bey, Maarif Nazırı Hakkı Bey.

Başta, Hükümet Başkanı Kâmil Paşa olmak üzere, kabineyi teşkil eden bütün üyeler ayrı ayrı dirayetli ve tecrübeli kimseler olabilirdi. Fakat, henüz yarıda kalmış olan ihtilali bunlar mı tamamlayacaklar, otuz üç yıl memleketi istibdat ile idare eden Sultan Hamid'i demokrasiye bunlar mı zorlayacaklardı?

Hiç unutmam, o gün Fethi de bizimle beraberdi. "Asır" gazetesinde çıkan hükümet listesini görmüş, üzülmüştük.

Mustafa Kemal:

- Bunlar mı, demişti, bunlar mı, bu kabine mi uğrunda bu kadar yıldır mücadele ettiğimiz Meşrutiyet İnkılabı'nı tamamlayacaklar?

Kendisinden büyük başarılar beklememekle beraber Harbiye Nazırlığına getirilen Recep Paşa'ya ve onun şerefli mazisine karşı saygımız vardı. Hatta Mustafa Kemal'le ben, birer kurmay yüzbaşı olarak Akademi'den çıktıktan, hapishaneye atılıp, bilahare serbest bırakıldıktan sonra, menfaya gönderileceğimize dair şayialar çıkınca, kendisine dehalet etmeyi bile düşünmüştük.

Bu mert ve şerefli askerin, Harbiye Nazırı sıfatıyla Trablusgarp'tan gelişi bir hadise olmuş, bütün İstanbul

halkı karşıcı çıkarak kendisini milli bir kahraman gibi heyecanla alkışlamıştı. Zavallı Recep Paşa, makamında üç gün kalabilmiş ve 16 Ağustos 1908'de ölmüştü.

Mustafa Kemal - Rauf Orbay

1908 kış aylarında Albay Tahir Bey kumandasında Mecidiye, Peky-i Şevket ve Peyk-i Satvet savaş gemilerinden mürekkep bir filo, Selanik'i ziyaret etmiş ve törenle karşılanmıştı. Limanda birkaç gün kalan filonun İstanbul'a dönerken, 3. Ordu namına iki subayı da misafir alması kararlaştırılmıştı. Biri ben, diğeri Üsteğmen İsmail Canbulat'tı, Peyk-i Şevket'in Kumandanı Kolağası Hüseyin Rauf'du (Orbay). Ben o zamana kadar kendisini tanımıyordum. Rauf da İttihatçı idi ve deniz subayları arasında seçkin bir mevkii vardı. Gemide ahbap olduk. Açık fikirli ve vatanperver bir genç olduğunu anladım. Hareketimizden sonra akşam yemeğinde, bana Selanik'te yaptığı temaslardan bahsetti ve bir aralık sordu:

- Birkaç yerde ısrarla Erkânıharp Kolağası Mustafa Kemal'den bahsedildiğini duydum. Kim bu Mustafa Kemal?

- En yakın arkadaşlarımdan biri. Harbiye ve Erkânıharbiye sınıflarım beraber okuduk. İleriyi gören, seçkin ve muktedir erkânıharplerimizden biri. Size, O'nun hakkında ne gibi şeyler söylediler?

Rauf biraz düşündü. Cevap vermek istemedi. Israr ettim, dedi ki:

- Kendisini fazla beğenmiş diyorlar, mücadeleci imiş. Ama ne olursa olsun,kendisinden bu derece bahsettiren adam, muhakkak ki bir değerdir. Sizi Selanik'te daha yakın tanımış olsaydım, takdim etmenizi rica ederdim.

Sınıf arkadaşım hakkındaki verdiğim bilgileri alaka ile dinledi. Rauf'la kısa zamanda dost olduk. Bu dostluk hiçbir sarsıntı göstermeden ölüncüye kadar devam etti.

Aradan bir hayli zaman geçti. Ben Roma'da ataşemiliterdim. Bu sırada 31 Mart irtica hadisesi olmuş, Selanik'ten İstanbul üzeine yürüyen Hareket Ordusu ihtilali bastırmış, Sultan Hamid hal'edilmiş ve Sultan Reşat, Mehmet V. adıyla tahta çıkmıştı. Rauf'tan bir mektup aldım. Hareket Ordusu ile beraber İstanbul'a gelen ve onun ilk devrede Kurmay Başkanlığı'nı yapan Mustafa Kemal ile nasıl tanıştığını yazıyordu. Özet olarak diyordu ki:

"Bakırköy telgrafhanesine gitmiştim. Telgraf müdürünün koltuğunda Mahmut Şevket Paşa oturuyordu. Etrafında Topçu Feriki (Korgeneral) Hurşit ve Mirliva Bağdatlı Hasan Rıza Paşa'lar vardı. Karşısında, ayakta Mahmut Şevket Paşa'nın emirlerini not eden birer erkânıharb kolağası duruyordu. Omzunda pelerini, yorgun ve solgun siması, fakat pırıl pırıl parlayan gözleriyle dikkat nazarımı çekti. Dışarıya çıkınca sordum. Mustafa Kemal Bey oldu-

ğunu söylediler. Aynı gün Kaymakam Cemal (Paşa) Bey ikimizi birbirimize tanıştırdı."

Harp Akademisi'nden çıktıktan sonra İstanbul'a hiç gelmemiştim. Daha doğrusu gelmek imkânını bulamamıştım. Aile muhitine tekrar kavuştum. Babam Harp Okulu Nazırı olmuştu. Mustafa Kemal, benimle babama bir sigara tabakası, annem Zekiye Hanım'a da etrafı işlemeli bir başörtüsü göndermişti. Babam, hediyelerden çok memnun oldu.

- Vefakâr çocuk. Bilemezsin, dedi, kendisini ne kadar göreceğim geldi.

Mustafa Kemal'i Niçin Selanik'ten Uzaklaştırmak İstediler?

İstanbul'da bir süre izinli kaldım. Büyük faaliyet göze çarpıyordu. Yakında parlamento açılarak faaliyete başlayacaktı. Selanik'te tanıdığım İttihatçıların çoğunluğu milletvekili seçilmenin yolunu bulmuşlardı. Talat (Paşa) Edirne'den, Rahmi ve Cavit (İzmir suikasti olayında asılan Maliye Nazırı) Selanik'ten, Mithat Şükrü Serez'den, Binbaşı Tahir Bursa'dan ve diğerleri de şuradan bıradan Meclis'e girmişlerdi. Ahmet Rıza Bey'in Meclisi Meb'usan Reisi olacağı söyleniyordu.

Bu sıralarda ben, Roma ataşemiliterliğine tayin edil-

dim. Enver (Paşa) Berlin'e, Ali Fethi Paris'e, Binbaşı Hafız Hakkı (Paşa) da Viyana'ya tayin olunmuşlardı.

Yeni görevime gitmeden önce İstanbul'dan Selanik'e geldim. İttihatçıların kalburüstü olanları İstanbul'a giderek parlamentoya girmişlerdi ama, cemiyetin genel merkezi henüz Selanik sayılıyordu. Ordunun politika dışı kalması için ısrarlarına devam eden Mustafa Kemal'i Selanik'ten uzaklaştırmak için bahaneler aranıyordu. İstanbul'da iken kulağıma gelmişti. Enver, memuriyet mahalline gitmeden önce, Talat'a:

- Mustafa Kemal'i Selanik'ten uzaklaştırmak lazım.

Demişti. Talat da aynı kanaatte olduğunu ifade etmişti. Bunları Mustafa Kemal'e anlattım.

- Biliyorum, dedi. Fakat nasıl bir plan hazırlıyacaklarını tahmin edemiyorum.

Selanik'te kaldığım birkaç gün içinde hep Mustafa Kemal ile beraberdim.

Viyana yoluyla Roma'ya gittim. Büyükelçi İbrahim Hakkı (Bilahare Sadrazam olan Hakkı Paşa) Bey'di. İyi bir tahsil görmüştü. Kültürlü bir zattı. O da bu göreve benden birkaç hafta önce tayin edilmişti. Derhal İtalyancaya çalışmağa başladım. Lise tahsilimi Fransız okulunda yaptığım ve iyi Fransızca da bildiğim için pek müşkülata uğramadım. Kısa zamanda yabancı meslektaşlarımla dostluklar kurdum.

1908 yılı sonlarına doğru Mustafa Kemal'den bir

mektup aldım. Genel Merkez'in kendisini vazife ile Trablusgarp'a göndermek istediğini yazıyor, tafsilat veriyordu. Demek, İttihatçı liderler, nihayet geçici de olsa, O'nu Selanik'ten uzaklaştırmak çaresini bulmuşlardı. Enver ağır basmıştı.

Sonradan, bu beklenmeyen Trablusgarp seyahatinin hikâyesini Mustafa Kemal'den dinlemiştim.

Trablusgarp Vali ve Kumandanı Recep Paşa, Harbiye Nazırı olarak İstanbul'a gelmiş, ancak birkaç gün bu makamda bulunduktan sonra 16 Ağustos 1908'de kalp sektesinden birdenbire ölmüştü. Recep Paşa'nın boş bıraktığı Trablusgarp'ta ayaklanmalar olduğu söyleniyordu. Talat (Paşa) İstanbul'dan bir mektup yazarak, Mustafa Kemal'dan isyan bölgesine gitmesini rica etmiş, İstanbul'daki diğer arkadaşların da aynı ricayı tekrarladıklarını bildirmişti. Ayrıca geniş ölçüde mühürlü, imzalı bir de selahiyetname gönderilmişti.

O tarihlerde Genel Merkez toplantıları çoğunlukla geceleri yapılırdı. Fakat o gün gündüz toplanmışlar, Mustafa Kemal'in Trablus'a gitmesi kararını vermişlerdi. Demek ki, Talât'ın yazdığı mektuptan Genel Merkez üyelerinin de haberi vardı. Mustafa Kemal, toplantılara başkanlık eden Hacı Adil (Meşrutiyet Devrinde valilik, nazırlık ve Meb'uslar Meclisi Başkanlığı yapmıştır) Bey'i buldu. Bu tayininin nedenlerini sordu. Hacı Adil Bey, böyle bir soru beklediği için hazırlıklı idi. Cemiyetin Mustafa Kemal'e

itimadı vardı. Bu işin ancak onun tarafından düzeltilebileceği kanaatinde idi.

Mustafa Kemal bir vapura atlayarak Trablusgarp'a gitti. Tugay Kumandanı İbrahim Paşa'yı buldu. Kendisiyle beraber çalışmasını istedi. Paşa, asker olduğunu ve politikaya karışamayacağı cevabını verdi.

Rahmetli Recep Paşa'nın konağına yerleşen Mustafa Kemal, durumunu şöyle görmüştü: Birkaç derebeyi ve şeyh taraftarlarına dayanarak halka tahakküm ediyorlar, devlet memurlarını da bu işte kullanıyorlardı. Fakat Meşrutiyet'in ilanından sonra meşru olmayan kazançlarının elden gitmesinden endişe ederek, yeni idareye karşı cephe almışlardı. Arap aşiretlerini isyan ettirmişler, yeni rejime taraftar olanları, zorla vapurlara bindirerek memleketten kovmuşlardı.

Belediye Reisi Hasûne Paşa ile polis müdürü de el altından bunlara yardım ediyorlardı.

Derebeyleri, Mustafa Kemal'in Trablus'a gelmesini iyi karşılamadılar. Şehri basıp Mustafa Kemal'i yakalamaya ve bir vapura koyarak gerisin geriye Selânik'e göndermeye, eğer bir silahlı çatışma olursa, öldürmeye karar verdiler.

Mustafa Kemal der ki:

- Arkadaşların beni ne için Trablusgarp'a göndermiş olduklarını o zaman daha iyi anladım ve tedbirlerimi de ona göre derhal aldım.

Mustafa Kemal, sür'atle harekete geçti ve isyanı bastırdı. Devlet otoritesini hâkim kıldı. Bana Trablus'tan Roma'ya yazdığı mektupta, işlerin düzeldiğini, birkaç güne kadar Makedonya'ya döneceğini bildiriyordu.

Mustafa Kemal, 1909 Ocak ayı içinde Selânik'e döndü. Bundan bahsederken der ki:

- Derhal cemiyete uğradım. Arkadaşlar toplantı halinde idiler. Heyetin yüzlerine baktım ve işte geldim, dedim. Utanan bazı âzalar, başlarını önlerine indirdiler.

Enver, Mustafa Kemal'i kıskanırdı

Enver, Mustafa Kemal'i kendisine rakip olarak görür ve onu kıskanırdı. Berlin'e ataşemiliter olarak giderken de, bunun için Selânik'ten uzaklaştırılmasını istemişti. Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'nda da aynı düşünce ile hareket etmişti. Zaman zaman pervasız, fakat haklı uyarmalarından âdeta endişe duymuştu. Sonra onun parlamasını, kendi şöhretine gölge düşürür korkusu ile hiç istememişti. İttihatçı liderler de Enver'i desteklemişlerdi. Çanakkale'de yaptığı birbirinden parlak savaşları ister istemez halkoyuna duyurmuş, fakat Mustafa Kemal'in adını vermeye cesaret edememişti.

- Çanakkale'yi ve dolayısıyla İstanbul'u kurtaran kumandan Mustafa Kemal'dir.

Diyememişler, çekinmişlerdi. Enver bir gün dostlarına:

- Mustafa Kemal haristir. Ne verseniz az görür, daha fazlasını ister; Kolordu Kumandanı yaparsınız, Ordu Kumandanlığı ister, Ordu Kumandın yaparsınız, Harbiye Nazırlığı'na talip olur.

Demiştir. Belki doğrudur. Fakat Mustafa Kemal'in ihtirası şahsi değildir, vatana hizmet aşkıdır. Ne kadar büyük vazife alırsa, memlekete o kadar büyük hizmet edeceğine kânidir. Bunun, en güzel misali, İstiklâl Savaşı'nda Başkumandanlık görevini üzerine almış omasıdır. Bu makamın kendisine verdiği yetkilerle çok büyük işler başarmış, vatanı düşman istilâsından kurtarmıştır.

Yalnız şunu söylemek gerektir ki, aralarındaki geçimsizlik ve rekabet erağmen, Mustafa Kemal'in istikbali ile oynamamıştır. İstiklâl Harbi'nde Moskova'da Büyükelçi olarak bulunduğum sıralarda, ziyaretime gelen Enver Paşa, bana şunları söylemişti:

- Mustafa Kemal mükemmel bir erkânı harp subayı, zeki, cesur ve iyi bir kumandandır. Ben, Birinci Dünya Harbi'nde Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili iken bazı kanunsuz hareketleri oldu. Fakat hiçbirini resmiyete koyarak cezalandırılması cihetine gitmedim. Bir defasında harbin sevk ve idaresinde gördüğü eksiklikleri, o zaman, işbaşında bulunan Ordu Kumandanlarına açıklayarak ve onları da ikna ederek müşterek bir rapor hazırlamış ve bunu Sadrazam Talât Paşa'ya vermişti. Başkumandanlığa danışmadan hareket ettiği için kendisine kızdım. Kumandan-

ları topladım. Dedim ki, bu işin müteşebbisi Mustafa Kemal Paşa'dır. Siz, fikirlerinizi önce bana bildirmeniz, sevk ve idarenin doğru olup olmadığını benimle münakaşa etmeniz lazımdı. Bunu yapmadınız. Harp zamanında böyle bir hareket kanunsuzdur ve ağır suçtur. Sonra Mustafa Kemal'e dönerek dedim ki: Sen çok kabiliyetli bir kumandansın, memlekete bugün de, yarın da büyük hizmetler ifa edeceksin.

Enver Paşa, bana bunları söyledikten sonra, memleketi terk etmek zorunda kalarak yâd illerdeki faaliyetlerine de temas etmiş:

- Fuat Paşa, o zaman tahminlerimde yanılmamış olduğumu şimdi daha iyi anlıyorum. Biz dışarıya çıktıktan sonra Mustafa Kemal olmasa idi, memleket sahipsiz kalacaktı, demişti.

31 Mart Olayı

14 Nisan 1909 tarihli İtalyan gazeteleri, İstanbul'da ihtilâl olduğunu, Meclis'in kapandığını, iktidarın el değiştirdiğini, milletvekillerinin başkentten kaçtığını, şehrin sokaklarında kanlı olayların cereyan ettiğini büyük başlıklarla haber veriyorlardı.

Evet, İstanbul'da kanlı bir irtica hareketi olmuştu. Büyükelçi Hakkı Bey beni çağırarak durumu nasıl gördüğümü sordu.

- Bütün malûmatım İtalyan gazetelerinin verdiği haberlerden ibarettir. Bir karara varmak henüz erkendir. Fakat hürriyeti yapanlar, eserlerinin yıkılmasına razı olmayacaklardır.

Cevabını verdim. Askeri bir müdahalenin olup olmayacağım da öğrenmek istiyordu. Ordunun duruma en kısa zamanda müdahale edeceğini söyledim.

Birkaç gün sonra Viyana Ataşemiliteri Binbaşı Hafız Hakkı'dan aldığım bir mektup, tahminlerimde yanılmadığımı gösteriyordu. Selanik'te büyük hazırlıklar vardı. İsyan, ordu tarafından bastırılacaktı. İttihat ve Terakki Genel Merkezi, kendisini çok acele Selanik'e çağırmıştı. Ali Fethi (Okyar) ve Enver'in (Paşa) de memlekete dönmek üzere olduklarını yazıyordu. Bana gelmem için herhangi bir davet olmamıştı.

İsyan, 13 Nisan 1909'da başlamıştı. O zaman kullandığımız Rumî takvime göre ise 31 Mart 1325'ti. Bundan dolayı tarihlerimizde "31 Mart Vakası" adıyle yer almıştır.

Meşrutiyet İnkılâbı'ndan sonra, parlamentonun içinde ve dışında inkılâp yapan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile muhalifleri arasında başlayan siyasi mücadele gün geçtikçe şiddetini arttırmıştı. Eski idarenin nimetlerini görenler, o idareden menfaat sağlayanlar, eski günlerin tekrar gelmesini istiyorlardı. Zamana uymak politikasını güdenler ise, herkesten fazla hürriyet taraftarı gözükmeye çalışıyorlardı. Yeniliklerden nefret eden gerici ve yobaz bir zümre daha

vardı ki, bunlar da kuvvetli bir topluluk teşkil ediyorlardı. Alaylı subayların ordudan çıkarılması ve askerin sıkı bir disipline tâbi tutulması keyfiyeti de bazı erler üzerinde nahoş bir tesir bırakmıştı. Gericiler, bu erler üzerinde zehirli fikirlerini "Din elden gidiyor" teranesiyle kolayca işleyebiliyorlardı.

Basın alanında sonsuz bir mücadele başlamıştı. Gerici gazeteler nifak tohumları saçıyorlar, milli birliği parçalamak için ihanete kadar gidiyorlardı. Derviş Vahdetî adlı bir yobaz, halkı ve askeri ihtilâle sevketmek için açıkça propaganda yapmaktan çekinmiyordu. Sahibi olduğu Volkan gazetesini hezeyanlarla dolduruyordu. Gericilik ve fesat yuvası olan "İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti" bu işlerde fazla bir rol oynuyordu. İttihatçıları tenkit eden "Serbestî" gazetesi Başmuharriri Hasan Fehmi Bey'in İttihatçı fedailerden biri tarafından köprü üzerinde vurulmuş olması heyecanı büsbütün arttırmıştı.

Rekabetten, mevki ihtiraslarının, nefretin, hoşnutsuzluğun ve bilhassa gericilik cereyanlarının büsbütün arttığı bir günde, Avcı Taburlarındaki askerler isyan ettiler. Fena propagandanın etkisi altında kalmış olan asker, Taşkışla'dan çıkarak toplu halde Sultanahmet'teki parlamento binasına doğru ilerlemeye başladılar. Bunlardan ayrılan gruplar belli başlı kışla ve karakollara da uğruyorlar, oralardaki askerlerin de kendilerine katılmasını sağlıyorlardı. Çıktığı saatlerde bastıralamayan isyan, süratle mahiyet değiştirmiş,

âsilere iritcaın kara ruhlu yobazları da katılmışlardı ve biraz sonra da idareyi onlar ellerine almışlardı.

Gazete idareleri basılıyor, mektepli subaylar aranıyor ve bazıları da öldürülüyordu. Meclis dış kapısına girerken Adliye Nazırı Nâzım Paşa vurulmuş, Rıza Paşa yaralanmıştı. Hüseyin Cahid'e (Yalçın) benzetilen Lazkiye Milletvekili Emîr Arslan Bey ve Yıldız'da "Asâr-ı Tevfik" savaş gemisi kumandanı Ali Kabulî Bey şehit edilmişlerdi.

Asiler, şeriat hükümlerinin tamamen tatbikini, Sadrazam Hüseyin Hilmi, Paşa ile Meclisi Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'in azlini, İttihatçıların ve Harbiye Nazırı'nın kendilerine teslimini istiyorlardı. Hüseyin Hilmi Paşa Yıldız Sarayı'na giderek istifasını vermiş, bir yere saklanarak yakasını kurtarmıştı. İttihatçılar ve aydınlar birer tarafa kaçmışlardı.

Roma'daki İtalyan gazeteileri sefarethanemizi dolduruyorlar, bizden tamamlayıcı malûmat istiyorlar, mütalâamızı soruyorlardı. Hakkı Paşa diplomatça davranarak yuvarlak sözler söylüyordu. O sıralarda Mustafa Kemal'den aldığım kısa bir mektupta, Makedonya'daki ordunun, duruma müdahale etmek üzere harekete geçtiği haber veriliyordu. O gün gazetecilere, bu mektuba dayanarak:

- İstanbul'daki hareketler mevziî mahiyettedir. Orda rejime sadıktır. İsyan çok yakında bastırılacak ve parlamento toplantılara başlayacaktır.

Dedim. Bu beyanatım, ertesi gün bazı İtalyan gazete-

lerinde yayınlandı. Aynı gün açıkgöz bir gazeteci de Sultan Hamid'in olaylarda parmağı olup olmadığını sormuştu.

- Bilmiyorum, ihtimal vermek de istemiyorum.

Cevabını vermiştim. Allah şahit ya, hâlâ bugün bile İkinci Abdulhamid'in 31 Mart Vakası'nda parmağı olduğuna ihtimal vermiyorum.

İstanbul'daki olanlara ait ilk telgraf Selânik'e, İsmail Canbolat imzasıyle çekilmişti. İkinci Meşrutiyet İnkılâbı'nı yapanlar, eserlerinin yıkılmak tehlikesiyle karşılaştığını anlamışlar, derhal en şiddetli tedbirleri almak lüzumunu duymuşlardı. İttihatçıların ileri gelenleri, 3. Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'yı ikna ederek isyanı askeri bir kuvvetle bastırmaya karar vermişlerdi. Şark Şimendiferleri İdaresiyle temasa geçilmiş ve olumlu bir sonuç alınmıştı. Mahmut Şevket Paşa Edirne'de bulunan 2. Ordu Kumandanı Salih (Nâzırlıklarda ve Sadrazamlıkta bulunan Salih Hulûsi Paşa) ile temas kurmuş, onun da müzaharetini sağlamıştı.

Hüseyin Hüsnü Paşa kumandasındaki kuvvetler 15/16 Nisan gecesi Selânik'ten hareket etmişlerdi. Bu kuvvetlere Hareket Ordusu adını veren, tümenin kurmay başkanı Mustafa Kemal'di. Bunlara Edirne'den Şevket Turgut Paşa kumandasında bir tümen katılmıştı. Bu tümenin de kurmay başkanı Kolağası Kâzım Karabekir'di.

Hüseyin Hüsnü Paşa yola çıktıktan sonra 19 Nisan'da İstanbul halkına hitaben bir beyanname yayınladı. Musta-

fa Kemal'in kaleminden çıkan bu beyanname özet olarak şöyle başlıyordu: "Millet, yıllardan beri zulmeden istibdat idaresini parçalayarak meşru bir hükümet kurdu. Bu kansız ve mesut inkılâptan zararlı çıkan âdi kimseler, eski idarenin geri gelmesi için bin türlü hilelere, desiselere ve denaetlere başvurarak meşru hükümeti rahnedar etmek istedi. Bütün medeniyet âleminin lânetlediği İstanbul faciasının çıkmasına sebep oldu." Beyannamede bundan sonra alınacak tedbirler sıralanıyordu.

Hareket Ordusu ve Abdulhamid'in Hal'i

Hareket Ordusu İstanbul'a yaklaştığı zaman Mahmut Şevket Paşa da Selânik'ten gelerek kumandayı bizzat ele almıştı. İstanbul'da telâş başlamıştı. Nazırlar, Topçu Feriki (Korgeneral) Hurşit Paşa ile ulemadan Halis Efendi'den mürekkep bir heyet seçerek Hareket Ordusu piş-darlarına göndermişler, Meşrutiyet'in mahfuz, hükümetin duruma hâkim olduğunu bildirmişlerdi. Fakat bu iki zatın teşebbüsü bir sonuç vermemişti. İsyanın patlak verdiği günlerde İstanbul'dan kaçan Âyan ve Mebusan Meclisi üyeleri 22 Nisan'da Yeşilköy'de Millî Meclis halinde toplanarak bir beyanname yayınlamışlardı. Beyannamede 31 Mart olayı takbih ediliyor, Hareket Ordusu kuvvetle destekleniyordu. Donanma da Hareket Ordusu'na yardımcı olarak Yeşilköy açıklarında demirlemiş bulunuyor-

du. Hüseyin Rauf (Orbay) karaya çıkmış ve Hareket Ordusu ile temas kurmuştu.

Hareket Ordusu, 24 Nisan'da Sirkeci, Aksaray, Beyoğlu ve Edirnekapı cihetlerinden İstanbul'a girmişti. Bazı ufak tefek çarpışmalar olmuştu. Bu arada öncü müfrezesi kumandalarından Kurmay Binbaşı Muhtar,Taksim'den Harbiye'ye doğru ilerlerken avcı askerlerinden birinin kurşunu ile şehit düşmüştü.

İsyan bastırılmıştı. Âyan ve mebuslar, 27 Nisan'da İstanbul'da yine Millî Meclis halinde toplanarak durumu müzakere etmişler, alman bir fetva ile Sultan Hamid'i hal'ederek yerine Veliaht Reşat Efendi'yi Sultan Beşinci Mehmet unvanıyla tahta çıkarmışlardı.

Ayan azasından ve padişahın yaverlerinden Arif Hikmet Paşa, Dıraç Meb'usu Esat Paşa Toptanî, Ayandan Ermeni Katoliği Aram ve Selânik Meb'usu Karasu Efendiler'den kurulu dört kişilik bir heyet Yıldız Sarayı'na giderek Millî Meclis'in hal kararını kendisine tebliğ ettikleri zaman Sultan Hamid:

- Madem ki, milletin arzusu böyledir, itaate mecburum. Meclis-i Millîden hiçbir istediğim yoktur. Biraderim Sultan Murad'ın ikamet ettiği Çırağan Sarayı'nda ikamet etmek isterim.

Demiş, fakat bu arzusu Hareket Ordusu Kumandam Mahmut Şevket Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri tarafından dikkat nazarına alınmamıştı. Sultan

Hamid, ertesi günü Kurmay Binbaşı Ali Fethi'nin (Okyar) muhafazasında Selanik'e götürülmüştü.

Bunu haber aldığım zaman, talihsiz Beşinci Murad'ın Çırağan Sarayı'nda otuz yıla yakın süren mahpes hayatını ve hazin akıbetini hatırladım.

Acaba Sultan Hamid, ne düşünmüştü?

Bu güzelim saray, 1909 Kasım ayında parlamento binası olarak kullanılmaya başlanmış, 19 Ocak 1910'da çıkan bir yangında iki saat içinde kül olmuştur. Yangın haberini Roma'da aldığım zaman ne kadar üzülmüştüm.

Mustafa Kemal'den uzun bir mektup almıştım. Olayları renkli bir ifade ile anlatıyor, İstanbul'da arkadaş olduğu genç bir deniz subayından bahsediyordu. Bu deniz subayı Hüseyin Rauf'tu (Orbay).

Mustafa Kemal'in Bir Eseri Ve Bir Hâtıra

Mustafa Kemal, 31 Mart Vak'ası'ndan sonra Selânik'te dönmüş, 3. Ordu kurmay heyetinde göreve başlamıştı. İstanbul'da iken İttihatçı subayların politikanın içine büsbütün düştüğünü görmüştü. Bu sefer, askerin politika dışı kalmasını savunduğu zaman, muhalifleri karşısına daha kuvvetli çıkıyorlardı.

- Sen de gördün, hürriyeti de, fırkayı da ayakta tutan tek kuvvet ordudur. Eğer Hareket Ordusu mühadale etme-

seydi, hürriyet elden gidecek, daha korkunç bir istibdad idaresi avdet edecekti. Sen hâlâ hayal peşinde koşuyorsun.

Diyorlardı. Bu sözlerde istikbali hedef tutan bir mâna yoktu. Günlük ve beylik lâflardı. Mustafa Kemal, 1909 Eylülü'nde toplanacak olan büyük kongreye kadar siyasetten uzaklaşmıştı. Tatbikatlara, manevralara katılıyor, Askerî Kulüp'te konferanslar veriyordu. Ünlü Prusya Generali Goltz Paşa'nm Vardar Nehri havzasında yaptırdığı tatbikatta yanında bulunmuş, diğer kurmay subaylar arasında seçkin bir mevki elde etmişti.

Bu sıralarda idi. Mustafa Kemal'den, yapılan bir süvari tatbikatına dair uzun ve ilgi çekici bir mektup aldım. Çok sonralar cumhuriyet devrinde aynı konu üzerinde de konuşmuştuk.

Mustafa Kemal, Köprülü civarında Cumalı'da süvari alayları arasında yapılacak tatbikat talimlerini denetlemek için giden 3. Ordu Kurmay Başkanı Ali Rıza Paşa'nın refaketinde bulunmuştu. Talim ve terbiye maksadıyla bir süvari tugayının toplanması yıllardan beri görülmemişti. Kurmay başkanlarınm ve ordu kumandanlarının manevra meydanlarında bulunmaları da o zamana kadar vâki olmamıştı.

Tatbikat 19 Ağustos 1909'da başlamış ve 1 Eylül'de sona ermişti. Mustafa Kemal gördüğü hataları en ağır şekilde tenkit etmekten çekinmemişti.

Tatbikatı yapan süvari tümeninin kumandam Suphi

Paşa idi. Meşrutiyet'ten sonra Giritli İsmail Paşa, Harbiye Nezareti'nde Süvari Dairesi Başkanlığı'na getirilince, onun yerine tayin edilmişti. Ben de kendisine bir iki ay kadar kurmay başkanlığı yapmıştım. Almanya'da tahsil görmüş mahir bir binici idi. Fakat askerlik sanatını anlamış bir kumandan değildi. Mustafa Kemal'e Suphi Paşa'yı ben takdim etmiş, aramızdaki rütbe ve yaş farkına rağmen arkadaş olmuştuk. İkimizi de severdi.

Mustafa Kemal, Cumalı tatbikatından bahseden mektubunda, özet olarak şöyle diyordu: "Manevradan sonra rütbem ve salâhiyetim olmadığı halda fahiş hatalar karşısında dayanamadım. Paşayı, bütün subaylar da hazır bulunduğu halde acı bir lisanla tenkit ettim, müteessir oldu. Fakat bana gücenmedi. Hattâ:

- Ali Fuat Bey'e mektup yazarsanız, selâmımı unutmazsınız.

Dedi. Söz verdim. Merak etme, Paşa ile olan arkadaşlığımız devam ediyor. Hareketim belki disipline aykırıdır. Fakat Almanya'da tahsil gören kumandanlık sanatına çalışmazsa, görmeyenleri ile ne yapacağız? Küçükleri tarafından tenkit edildiğini gören kumandanlarımız, belki çalışarak vazifelerinin ehli olurlar."

Mustafa Kemal, manevraların hatırası olarak tuttuğu notları, aynı yıl Selanik'te bir broşür halinde bastırmış ve bir tane de bana göndermişti.

Aradan uzun yıllar geçti. Milli Mücadele başları idi.

Kuvayi Milliyecileri ortadan kaldırmak için Damat Ferit Paşa tarafından Süleyman Şefik Paşa kumandasında bir Hilafet Ordusu teşkil edilmişti. Aynı Suphi Paşa bu ordunun belli başlı kumandanlarından biri olarak karşıma çıktı. Ben o sıralarda iç isyanları bastırmakla meşguldüm. Süphi Paşa İzmit'e gelir gelmez gizlice benimle temasa geçti. Hem kolordusunun teşekkül edememesine, hem de bizimle savaşa tutuşmamasına çok yardımı dokundu. Mudanya Mütarekesi'nden sonra, bu hizmetinden dolayı cezalandırılması cihetine gidilmemişti.

Suphi Paşa zaferden sonra Ankara'ya geldi. Gazi seyahata çıkıyordu. İstasyonda karşılaştılar. Mustafa Kemal sordu:

- Paşam, ne için Hilafet Ordusu'nda kumandanlık kabul ettiniz?

Suphi Paşa şu cevabı vermişti:

- Size mağlup olmak için, paşam.

Mustafa Kemal'i Ağlarken Gördüm

Trablusgarp Savaşı başlamıştı. Adriyatik sahilinde toplanacak ordunun Manastır'daki kurmay heyetine tayin edilmiştim. Oraya giderken Selanik'e uğradım. İki gece, üç yıldır görmediğim arkadaşım Mustafa Kemal'e misafir oldum. Mustafa Kemal, Trablusgarb'a gitme hazırlıkları içinde idi. İki gün sonra İstanbul'a hareket edecekti. Erte-

si gün akşam üstü beraberce Beyazkule bahçesine gittik. Ben, Türk-İtalyan ilişkilerinin ön safhalarını anlattım. İtalyanların savaş hazırlıklarına dair İstanbul'a yazdığım mektupları, yaptığım uyarmaları bir bir açıkladım. Fakat hiçbirine cevap bile verilmediğini söyledim. İçimi döktüm. Meğer o benden dertli imiş.

Mustafa Kemal 5. Kolordu emrinde iken, gördüğü hataları ve eksiklikleri bir rapor halinde yazarak 30 Haziran 1911'de kumandana verdiğini söyledi. Raporun ana hatlarını okudu. Tümen kumandanları görevlerinin cahili olduğunu, alay ve tümen kumandanlarının teftiş ve tenkitlerinde, cahilliklerinin subaylarda hayret ve istihza duyguları uyandırdığını, bunların emirlerindeki kıtaları yetiştirmekten aciz olduğunu yazmıştı. Aynı raporda diyordu ki:

"Bu hale bir an önce çare bulmaya teşebbüs, her namuslu ve vicdan sahibinin vazifesidir. Emrü kumanda salahiyetlerini haiz olmayanların bu hususiaki hizmetleri, müşahade ve tetkiklerini icraat sahibi olanlara arzetmektir. Makam ve icraat sahibi olanların şahıslara merhamet etmek zayıf kalpliliğinde bulunarak ordunun inhititatma yardım etmemeleri lazımdır."

5. Kolordu Kumandanı, bu raporu, üst makamlara, bir itaatsizlik, bir haddini bilmezlik örneği olarak ulaştırmıştı.

Bu Kolordu Kumandanı, Selanik'i düşmana teslim eden Hasan Tahsin Paşa'dır.

Mustafa Kemal:

- İşte sana bir kolordu kumandanı, bu adam vatan müdafaasında canla başla çalışacak. Yok böyle bir şey.

Diyordu. Mustafa Kemal'in bu akşam mahzun bir hali vardı. Akıbeti karanlık, anavatandan uzak ve halkı yabancı bir ülkenin müdafaasında karşılaşacağı müşkülleri düşündüğünü sanmıyordum. Mustafa Kemal, tam manasıyla bir askerdi. Zorluklara, her türlü meşakkate göğüs germesini bilir, adeta bundan zevk alırdı. Herhalde üzüntüsünün başka bir sebebi olmalıydı.

- Sende bir şey var, dedim, ne oldu?

- Bir şey yok, dedi. Fakat müteessirim. Doğup büyüdüğüm Selanik acaba Türkler elinde kalacak mı? Ben eğer Trablus'tan dönersem, yine buralara gelebilecek miyim?

- Ne demek istiyorsun?

Gözleri nemlendi.

- Korkuyorum, Fuat, korkuyorum.

O gece saatlerce konuştuk. Balkanların durumunu inceliyor, Balkan Savaşı'nı mukadder ve yakın görüyor, hükümet edenlerin ilgisizliğini, İttihatçı askerlerin hâlâ politikadan ayrılmamış olmalarını teessürle anlatıyor, Arnavutluk Harekâtı sırasında kurmay başkanı olarak bulunduğu Mehmet Şevket Paşa'ya tehlikeleri birer birer sayıp döktüğünü söylüyor:

- Paşa, artık cemiyete söz geçiremiyor.

Diyordu. O gece ay Olimpos Dağları'nın arkasında kaybolurken, Mustafa Kemal içini çekerek:

- Ah, Selanik, seni bir daha Türk olarak görecek miyim?

Dedi. Baktım, ağlıyordu. O altın sarısı saçlarını okşadım. Teselli etmeye çalıştım. Ben, Mustafa Kemal'in, bütün müşterek hayatımız boyunca bu derece müteessir olduğunu görmedim.

İstiklal Savaşımıza Ait Bir Hatıra

Ben, Mustafa Kemal'i, bir defa daha ağlarken görmüştüm. Fakat gözyaşlarının manası çok başkaydı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 29 Temmuz 1922 tarihli oturumunda, Erzurum Milletvekili Salih Efendi'nin kurban bayramını tebrik etmek üzere Batı Cephesi'ne bir heyet gönderilmesine dair olan önergesi görüşülmüştü, benim başkanlığım altında Karesi Milletvekili Abdülgaffur Hoca, Burdur Milletvekili Şair Mehmet Akif ve Kayseri Milletvekili Atıf Beyler'den mürekkep bir heyet seçilmişti. Hakiki vatanperver ve dini bütün bir Müslüman olan Mehmet Akif, saydığım ve sevdiğim yakın bir arkadaşımdı.

Kurban bayramı, ağustosun dördüncü gününe tesadüf ediyordu. 1 Ağustos sabahı otomobillerle, erkenden Batı Cephesi karargâhına gitmek üzere Ankara'dan ayrıldık, ertesi günü karargâha vardık. Bayramın ilk günü tebrik merasimine Cephe Kumandanlığı'ndan başlayabilmek için ha-

reketimizi ona göre tanzim eyledik. Kumandanlık bir program hazırlamıştı. Bu programa göre 1. ve 2. ordularla, kolordu ve tümen karargâhlarına gidecektik. Durumları müsait olan tümenlerin tamamını, olmayanların da bazı kıtalarını merasim nizamında görerek, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tebriklerini ve başarı temennilerini ben, heyet başkanı sıfatıyla bizzat tebliğ edeektim. Sonra kıtalar bize bazı hareketler gösterecekler ve geçit resmi yapacaklardı. Bundan sonra karargâhlara uğrayarak, onları Büyük Meclis adına kutlayacaktık. Benim, Gazi Paşa'dan aldığım özel bir görevim daha vardı. Ordularımızın maddi ve manevi savaş kudretinin derecesini anlamaya çalışacaktım.

Cephedeki görevimiz, dört beş gün içinde tamamlanmıştı. Kumandan, subay ve asker arkadaşlarımız arasında geçen bu kısa zamanın sürurunu asla unutmam. Kıtalarımızın hareketlerinde gördüğümüz manzara, canlılık ve savaş kabiliyeti, kahraman arkadaşlarımızın maharetli bakışları bizlere zafer günlerinin pek uzak olmadığı hissini vermişti. Bu cephenin eski bir kumandanı sıfatıyla yaptığım teftiş ve temaslardan, subay ve askerlerimizin iyi talim ve terbiye edildiklerini, zalim ve müstevli bir düşmandan intikam almak gününü sabırsızlıkla beklediklerini görmüştüm.

- Ya rabbi, bize zafer günlerini müyesser eyle!

Diye dualar etmiştim. Ordularımızın maneviyatı çok yüksekti.

Hatırladıkça hâlâ titrerim. Merasim nizamında dizilmiş bir tümenin kıtalarını teftiş ediyorduk. Hepsi aslanlar gibi idi. Mehmet Akif, kendinden geçmişti. Dudaklarından kendi yazdığı İstiklal Marşı'nm mısraları dökülüyordu.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım,
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış şaşarım,
Kükremiş sel gibiyim bendimi çiğner aşarım,
Yırtarım dağları, enginlere sığmam taşarım.

Beni solumdan takip eden Akif'e döndüm. Gözlerinde yaşlar tanelenmişti. Bu mehabetli manzara karşısında kendisini tutamıyordu.

- Akif Bey, siz ağlıyorsunuz, dedim.

- Ne yapayım, heyecanımı zaptedemiyorum.

Cevabını verdi ve sonra ilave etti:

- Fakat sizin de gözleriniz yaşlı, paşam.

Arkadaşım doğru söylüyordu. Ben de çok heyecanlı idim. Gözlerimde tanelenenler sevinç gözyaşları idi. Ben zaten hep böyleyimdir. Bu yaşta bile önümden bir alay sancağı geçse heyecandan tıkanacak gibi olurum. Asker ocağı benim her şeyimdir. Bütün gençliğim orada geçti.

Ankara'ya döndükten sonra Batı Cephesi'ndeki intibalarımı anlatırken, bu olaydan da bahsettim. Gazi'nin dinlerken o ışık saçan mavi gözlerinde tanelenen yaşlar birden yüzüne döküldü, ağlıyordu. Fakat bu yaşların manası çok daha başka ve çok daha ulvi idi.

- Fuat Paşa, muzaffer olacağız.
Dedi.

Hatıralarım Sona Ererken

Mustafa Kemal'i İstanbul'a yolcu ettikten sonra ben de Manastır'a giderek yeni görevime başladım. Meğer bu ayrılık ne kadar uzun sürecekmiş. 1916 yılı, yazlarında Çapakçur Boğazı'nın müdafaasında Ruslarla yaptığımız kanlı muhaberelerin son safhasına kadar birbirimizi görmememiz mukaddermiş.

Ben, kumandanı bulunduğum 14. tümenle Çapakçur Boğazı'nı çok üstün Rus kuvvetlerine karşı savunurken, tümenimin önemli bir kısmını kaybettiğim sırada Muş'taki 7. Tümeni'ni alarak imdadıma koşmuş olan 16. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, yandan ve bütün şiddetiyle düşmana karşı taarruza geçmiş, beni düştüğüm müşkül ve tehlikeli durumdan kurtarmış, bu suretle Çapakçur Boğazı'nın müdafaası başarıyla ve şanla sonuçlanmıştı.

Bu başarı günlerinin birinde, Çapakçur Dağları'nm en yüksek bir noktasında buluştuğumuz akşam, o, savaş meydanlarında kolağalığından generalliğe, ben de albaylığa yükselmiş bulunuyordum. Şimdi o, bir üstün rütbede ve benim âmirim, kumandanım mevkiinde idi. Maiyetim ve emir subaylarım ile beraber kendisine mülaki oldum. Üç

adım kala ayaklarımı sertçe birbirine vurarak selam resmini ifa ettim, aynı vakar ve ciddiyetle selamımı aldı.

- Hoş geldiniz, Ali Fuat Beyefendi.

Dedi, sonra birden bana doğru yürüdü.

- Fuat, kardeşim.

Diye boynuma sarıldı. Kucaklaştık. Durumu kısaca anlattı:

- İkinci Ordu Kumandanı'nın, seni iki piyade alayı ile ihtiyatsız olarak yalnız bırakmış olmakla, Boğaz'ın stratejik değerini takdir etmediğini gördüm. Yardım için Ordu Kumandanı'na teklif ettim ve onun emrini beklemeden derhal harekete geçtim. Tanrıya şükürler olsun, seni kurtardım.

Çanakçur'un meşe ve çam ormanlarıyla bezenmiş, o yüksek tepeleri üzerinde o akşamı hâlâ hatırlar ve heyecanla titreririm.

Mustafa Kemal ile beraber geçirdiğimiz, okul ve genç subaylık hatıraları burada sona ermektedir.

Başımızdan siyaset fırtınaları ve aramızdan kara kediler in geçtiği oldu. Fakat dostluğumuz asla bozulmadı. Ölünceye kadar iki yakın arkadaş olarak kaldık. Ben bu arkadaşlıktan daima gurur ve iftihar duydum.

Sevgili sınıf arkadaşım, muazzez kardeşim Atatürk, nur içinde yat.

SON

eskikitaplarim.com

İNDEKS

A

Abdülaziz (Sultan): 71, 87.
Abdülgaffur (Hoca), Milletvekili: 209.
Abdülhamid II (Sultan): 35, 46, 63, 88, 145, 155.
Adana: 53, 64.
Adil (Hacı), Nazır, Meclis-i Mebusan Reisi: 192.
Adriyatik Denizi: 206.
Afet İnan, bk. İnan.
Ahmet, Rüştiye Öğrencisi: 15.
Ahmet Bey, Yaka nişancı Taburu Kumandanı, Binbaşı: 118, 120, 122
Ahmet Hursa 54
Ahmet Muhtar Paşa 55, 56.
Ahmet Refik Paşa, Tezcanbaşı: 94, 96, 98.
Ahmet Rıza Bey, Meclis-u Mebusan Reisi: 190, 199.
Ahmed Sarıçhane: 54.
Akabe 124, 148.
Akabe Meselesi: 148.
Akçura (Yusuf): 101.
Akdeniz: 125.
Akgöl (Eyüb Sabri), Subay, Milletvekili: 177, 178.
Aksaray, İstanbul'da bir semt: 202.
Alatini köşkü, Selanik'te: 135.
Alasonya Ordusu: 20, 21, 56.
Alemdağ: 70, 72, 73, 76.
Ali Fethi, bk. Okyar.
Ali Fuat, bk. Cebesoy.

Ali Kabuli, 31 Mart Vak'asmda şehid edilen deniz subayı: 199.
Ali İhsan, bk. Sabis.
Âli Paşa (Mehmet Emin), Sadrazam: 29.
Âli Rıza Efendi, Atatürk'ün babası: 11, 12, 13, 16.
Ali Rıza (Paşa), Harp Okulu Kumandanı: 62, 53, 78, 79, 80, 81, 82.
Ali Rıza Paşa (Avlonyalı Süleyman Paşazade), 3. Ordu Kurmay Başkanı: 149, 164, 171, 204.
Ali Seydi Kavak: 91.
Ali Suavi: 88.
Almanya: 32, 56, 86, 108, 109, 205.
Altay (General Fahrettin): 32.
6. Ordu: 54, 91.
Amasya: 144.
Amasya Müzakereleri: 144.
Anadolu: 19, 70, 106, 107, 126, 156, 166, 173, 174.
Anafarta: 58.
Anafarta Savaşı:
Ankara: 45, 64, 72, 76, 106, 107, 108, 109, 110, 127, 206, 209, 211.
Ankara Milli Hükümeti: 28.
Antalya: 108.
Arap Birliği: 30.
Arabistan: 157.
Aram Efendi, Milletvekili: 202.
Arif (Ayıcı), Kurmay Albay: 40.
Arif Hikmet Paşa, Bahriye Nazırı, Ayan Azası: 186, 202.
Arnavutluk: 102.
Arnavutluk Harekâtı: 208.
Asar-ı Tevfik, Savaş gemisi: 147, 199.

Asım Kütahya, bk. Gündüz.
Asır gazetesi: 187.
Atatürk (Mustafa Kemal): 9, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 30, 31, 32, 33, 35, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 57, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 175, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 212, 213.
Atatürk Müzesi: 11.
Atıf, bk. Kamçıl.
Atıf Bey, Kayseri Milletvekili: 209.
Atina: 20, 21, 22.
Avcı Taburları: 198.
Avenue de France, Beyrut'ta bir semt: 114.
Avdonya: 171, 174, 177.
Avrupa: 37, 46, 64, 77, 101, 108, 110, 114, 175.
Avusturya: 55, 56.
Avusturya Macaristan: 58, 154, 156.
Ayşe Hanım, Ali Fuat Cebesoy'un büyükannesi: 27, 36, 42, 43.
Aziz (Mısırlı), Subay: 30.
Aziziye Karakolu: 90.

B

Babıâli: 177, 184, 185, 186.
Babıâli Baskını: 184.
Bağdat: 56.
Bakırköy: 189.
Balıkpazarı, İstanbul'da bir semt: 66.
Balkan Dağları: 157.
Balkan Harbi: 33, 50, 56, 58, 117, 164, 194, 208.
Başkumandanlık Meydan Muharebesi (30 Ağustos 1922): 170.
Batı Anadolu: 106, 125, 153.
Batı Cephesi: 108, 209, 211.
Batı Trakya: 156.
Bavyera: 55.
Bayburt: 37.
Bayezid I (Sultan): 55.
Bekir, bk. Grabene.
Berlin: 50, 191, 194.
Berlin Harp Akademisi: 56.
Beşiktaş, İstanbul'da bir semt: 95.
5. Ordu: 45, 58, 103, 104, 105, 110, 117, 118, 122, 125, 126, 135, 147, 151.
5. Kolordu: 207.
5. Tümen: 85.
Beteten Sarayı, Beyrut'ta: 112.
Beyazkule Bahçesi, Selanik'te: 207.
Beykoz, İstanbul'da bir semt: 60.
Beyrut: 70, 104, 110, 111, 112, 113, 116, 117, 122, 125, 136, 145.
Beyoğlu, İstanbul'da bir semt: 31, 36, 64, 77, 79, 103, 122.

Bıyıktay (Ömer Halis), General: 107.
Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): 16, 30, 31, 32, 53, 54, 58, 59, 83, 91, 105, 135, 138, 139, 140, 141, 147, 164.
1. Ordu: 54, 91.
Bir-i Sebi: 124.
Bleda (Mithat Şükrü), İttihat ve Terakki Fırkası Umumi Kâtibi, Milletvekili: 138, 140, 141, 190.
Boğaziçi: bk. İstanbul Boğazı.
Bosna-Hersek: 156.
Bozok (Salih) Atatürk'ün Yaveri, Milletvekili: 67.
Bulgar İhtilali: 146.
Bulgar İhtilal Komitesi: 146.
Bulgaristan: 146.
Bulkat (Esat), General: 33, 56, 163, 164, 171.
Burdur: 209.
Bursa: 79.
Burs Askeri Lisesi: 30.
Bursalı (Zahir) Milletvekili, Eğitimci: 121, 151, 190.
Büyükada: 64, 66.
Büyük Taarruz (26.8.1922): 54, 91.

C

Cafer Tayyar, bk. Eğilmez.
Cambulat (İsmail), Subay, Milletvekili, Nazır: 141, 169, 174, 188.
Cantekin (Dr. Mustafa) Vatan ve Hürriyet Cemiyeti Kurucularından, Milletvekili: 115.
Cavit, Maliye Nazırı: 190.
Cebesoy (General Ali Fuat): 9, 10, 31, 69, 91, 137, 162, 205, 213.

Celal Bey, bk. Üner.
Cemal Paşa, Bahriye Nazırı, 4. Ordu Kumandanı: 58 141, 161, 171, 172, 180, 184, 190.
Cemaleddin Efendi, Şeyhülislam: 185, 186.
Cemil, Süvari yüzbaşısı, sonra General: 157, 158.
Cemil Süleymaniye, bk. Uybadın.
Cidde: 40.
Collège des Frères de la Salle: 18.
Conker (Nuri), Subay, Milletvekili: 22, 40, 92, 180, 182.
Con Paşa: 68, 77, 103.
Cumalı: 204.
Cumalı Ordugâhı, Atatürk'ün bir eseri: 205.
Cumhuriyet Devri: 12, 16, 18, 19, 22, 40, 45, 57, 63, 65, 92, 101, 115, 117, 120, 125, 138, 141, 176, 177, 204.

Ç

Çakmak (Mareşal Fevzi), Genel Kurmay Başkanı: 176.
Çanakkale: 36, 194.
Çanakkale Boğazı: 47.
Çanakkale Savaşları (1915): 33, 58, 106, 164.
Çapakçur: 213.
Çapakçur Boğazı: 212.
Çapakçur Dağları: 212.
Çırağan Sarayı: 86, 87, 88, 89, 202, 203.
Çırağan Sarayı Yangını (9 Ocak 1910): 203.
Çırağan Vak'ası (1878): 88.
Çankaya: 125.
Çukurova: 72.

D

Davutpaşa Kışlası, İstanbul'da: 89.
Dikmen, Ankara'da bir semt: 45.
Deliyani, Yunan Başbakanı: 22.
Demirhan (General Pertev): 56.
Diyarbakır: 18.
Doğu Trakya: 156,
93 Harbi, bk. Türk-Rus Savaşı.
Dolmabahçe, İstanbul'da bir semt: 65, 73.
Dolmabahçe Sarayı: 73, 74, 75.
Dömeke: 21.
Dömeke Meydan Savaşı (1897): 21.
4. Ordu: 27.
4. Ordu Müşirliği: 37, 173.
Dudullu Köyü, İstanbul'da: 60, 61.
Duru (Kâzım Nami), yüzbaşı, yazar: 177.

E

Edirne: 102, 117, 138, 156, 190, 202.
Edirnekapı, İstanbul'da bir semt: 202.
Edward VII., İngiltere Kralı: 175.
Edward VIII, İngiltere Kralı: 69, 175.
Ege vapuru: 74.
Egilmez (General Cafer Tayyar): 31.
Eldeniz (General Naci): 32.
Emine Hanım, Atatürk'ün halası: 13, 14, 16.
Emîr Arslan, Lazkiye Meb'usu: 199.
Enver Paşa, Harbiye Nazırı, Başkumandan Vekili: 31, 58, 140, 141, 171, 180, 184, 191, 195, 196, 197.

Ermeni Ayaklanması: 79.
Ertuğrul Süvari Alayı: 89.
Erzincan: 27, 28, 37, 39, 41, 70, 71, 173.
Erzincan Askeri Rüştiyesi: 9. 32, 41.
Erzurum: 43, 173.
Erzurum Kongresi (1919): 144.
Esat Paşa, bk. Bulkat.
Esat Paşa, Toptani, Ayan Azası: 202.
Ethem Paşa (Gazi), Müşir: 20, 21, 22.
Ethem Bey, Süvari Yüzbaşısı: 81, 82, 83.
Eyüb Sabri, bk. Akgöl.

F

Fahri Bey (Çerkez), Subay, Tümen Kumandanı: 53, 54, 83.
Faik Isparta, Harp Okulu Öğrencisi: 30.
Faik, Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa'nın özel kâtibi: 174.
Faik Bey (Şehit), Kurmay subay, sonra General: 141.
Falkenhayn, Alman Generali, Osmanlı Mareşali: 85.
Farsala: 21.
Fazıl Bey, Binbaşı: 32, 36, 37, 41, 52.
Fehim Paşa, Serhafiye: 78, 79, 80, 81, 82, 84.
Ferit Soğukçeşme, bk. Tek.
Ferit Paşa (Avlonyalı), Sadrazam: 171, 174, 177.
Ferit Paşa (Damat), Sadrazam: 206.
Fethi Bey (Ali), bk. Okyar.
Fethi, Askerlikten matrut: 93, 100.
Fevzi Bey (Kavaklı), bk. Çakmak
Fevzi Bey, Kurmay Albay: 58.
Filistin: 85.
Filistin Cephesi: 106.

Fizan: 101.
Florya: 69.
Forga Boğazı: 21.
Fransa: 36, 56, 58.
Fransız İhtilali: 47.
Frederik: 55.

G

Galata: 50, 68, 103.
Galata Köprüsü: 68. 90.
Galatasaray, İstanbul'da bir semt: 29, 80.
Galatasaray Lisesi: 29.
Gani Bey, Albay, hafiye: 78.
Gazi, bk. Atatürk
Gençler Derneği: 45.
Girit: 20.
Goltz Paşa, Prusya Generali, Osmanlı Mareşali: 204.
Gökçen (Sabiha), Atatürk'ün manevi evladı, Tayyareci: 65, 66, 67.
Grabene (Bekir), Yüzbaşı: 177.
Gündüz (Asım), Orgeneral: 54, 91.

H

Hakkı Baha Bey, bk. İsmail Hakkı.
Hakkı Bey, (Sonra Paşa), Nazır, Büyükelçi, Sadrazam: 187, 191, 196.
Hakkı Paşa (Müşir): 5. Ordu Kumandanı: 105, 111, 114, 117, 118, 122, 124, 135, 148, 199.
Hakkı Paşa (Hafız): 140, 141, 184, 191.

Halep: 156.
Haliç: 47.
Halil Bey, bk. Sedes.
Halil Paşa, bk. Kut.
Halil Rifat (Trabzonlu). Mümtaz yüzbaşı: 111, 116, 120.
Halil Yenimahalle, bk. Kut.
Halis Efendi, Ulemadan: 201.
Hamidiye Çarşısı, Şam'da: 115.
Harbiye, bk. Harp Okulu.
Harbiye, İstanbul'da bir semt: 27.
Hareket Ordusu: 30, 173, 183, 189, 200, 201, 202, 203.
Harp Akademisi: 18, 33, 42, 48, 49, 53, 54, 55, 56, 61, 62, 63, 67, 70, 73, 76, 81, 85, 87, 91, 92, 96, 97, 102, 103, 136, 190.
Harp Okulu: 9, 11, 23, 26, 27, 28, 29, 33, 34, 39, 40, 46, 48, 52, 53, 56, 61, 62, 73, 79, 93, 100, 101, 104, 163, 164, 167, 190.
Hasan Bey, Süvari Yüzbaşısı: 89, 90.
Hasan Bey, Kurmay Subay: 17, 56, 120, 123.
Hasan Fehmi Bey, Serbesti Gazetesi Maşmuharriri: 198.
Hasan Fehmi Paşa, Adliye Nazırı: 185, 187.
Hasan Paşa, Beşiktaş Muhafızı: 89.
Hasan Rıza Paşa, İşkodra Müdafii: 56, 57.
Hasûne Paşa, Trablusgarp Belediye Reisi: 193.
Hatay: 156.
Havran: 113.
Haydar, Süvari Yüzbaşısı: 157.
Haydar,Müşir Hakkı Paşa'nın oğlu, subay: 114, 117, 118, 122, 128.
Hayri Davutpaşa: 83, 91, 111, 116.
Hayri (Hacı) Paşa, Müşir: 148, 149,163.

Heyeti Temsiliye: 45.
Hezler, Alman Generali: 56.
Hıfzı Paşa, Manastır Valisi: 168, 176, 178.
Hırka-i Şerif: 94.
Hoca Mahir, bk. Mahir Hoca.
Horhorsu Mahallesi, Selanik'te: 16.
Humus: 84.
Hurşit Paşa: 189, 201.
Hürriyet Meydanı, Selanik'te: 158, 180.
Hüseyin Ağa, Atatürk'ün dayısı: 13, 14.
Hüseyin Avni Paşa, serasker, sadrazam: 71.
Hüseyin Bey (Dr.) Ordu Sıhhiye Dairesi Başkanı: 86.
Hüseyin Cahit, bk. Yalçın.
Hüseyin Efendi (Kaymak Hafız), öğretmen: 14.
Hüseyin Hilmi Paşa, Genel Vali, Nazır, Sadrazam: 173, 174, 184. 199.
Hüseyin Hüsnü Paşa, Hareket Ordusu Kumandanı: 183, 200.
Hüseyin Kâzım Bey, Vali, Milletvekili, Nazır: 84.
Hüseyin Rauf Bey, bk. Orbay.

I

Isparta: 30.

İ

İbrahim Bey (Kalafat) Albay: 9, 30, 82, 83.
İbrahim Paşa, Trablusgarp'ta Tugay Kumandanı: 193.
İbrahim Paşa, 3. Ordu Müşiri: 170, 171, 172, 173, 177.
İhsan Cihangir, bk. Sabis.

İkinci Meşrutiyet İnkılabı: 121, 153, 197.
2. Ordu: 102, 210.
İlmen (Süreyya Paşa): 103.
İnan (Prof. Afet): 61.
İnanç (General Kâzım): 39.
İngiltere: 124.
İran: 161, 162.
İrdelp (Prof. Dr. Neşet Ömer): 73.
İskender Paşa, 3. Ordu Sıhhiye Dairesi Başkanı: 123.
İsmail Canbulat, bk. Canbulat.
İsmail Fazıl Paşa: 36, 41, 52, 59, 70, 79, 96, 98, 107,108, 109, 110, 136.
İsmail Hakkı, Subay: 49, 62, 121.
İsmail Paşa (Giritli) Süvari Tümeni Kumandanı: 70, 157, 205.
İsmet Bey, Esvapçıbaşı: 78.
İstanbul: 11, 17, 20, 22, 23, 27, 28, 30, 37, 39, 41, 49, 50, 64, 68, 69, 73, 74, 75, 86, 88, 93, 95, 97,100, 101, 104, 106, 107, 108, 110, 111, 115, 120, 122, 123, 124, 137, 156, 159, 162, 164, 169, 171, 173, 175, 176, 177, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 196, 199, 200, 201, 202, 203, 206, 207, 212.
İstanbul Boğazı: 86.
İstiklal Marşı: 211.
İşkodra: 56.
İşkodra Müdafaası: 56.
İtalya: 196, 197, 199, 207.
İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti: 198.
İttihatçılar, bk. İttihat ve Terakki Cemiyeti.
İttihat ve Terakki Cemiyeti: 18, 135, 137, 138, 140, 142, 143, 145, 146,149, 151, 152, 155, 159, 160, 163, 164,

168, 169, 170, 171, 173, 175, 177, 179, 180, 181, 183, 184, 186, 188, 190, 191, 192, 194, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 208.
İzmir: 38, 45, 110, 117, 135.
İzmir Suikastı Olayı: 53, 141, 143, 190.
İzmit: 206.
İzzet Paşa (Arap, Şamlı) Mabeyn İkinci Kâtibi: 178.

K

Kabasakal Mehmet Paşa: 35, 97, 98, 99, 100.
Kadıköy: 63.
Kadri Bey, Binbaşı: 15.
Kafkas Cephesi: 85, 141.
Kamçıl (Atıf), Subay, Milletvekili: 176.
Kâmil Paşa, Sadrazam: 177, 186, 187.
Karabekir (General Kâzım): 43, 44, 69, 94, 107, 200.
Karadağ: 154.
Karabet Efendi, Çiftlik Kâhyası: 14.
Karaferiye: 147, 149, 150, 153, 157.
Karaman: 43.
Karesi: 209.
Karasu Efendi, Meb'us: 202.
Kargı (Yahya Galip) Ankara Valisi, Milletvekili: 45.
Karol, Romanya Kralı: 74.
Kastamonu: 56.
Katrani: 54.
Kaymak Hafız, bk. İsmail Efendi.
Kayseri: 209.
Kazım Paşa (Diyarbakırlı), bk. İnanç.
Kazım Zeyrek, bk. Karabekir.

Kemal Ohri, Subay: 92, 117, 118, 119.
48. Piyade Tümeni: 53.
Kırşehir: 45, 57.
Kızıldoğan (Hüsrev Sami), Subay, Milletvekili: 120, 121.
Kolonya: 149.
Komonova Ordusu: 58.
Konstantin (Preus) Yunan Orduları Başkumandanı: 21.
Koptagel (General Osman): 32.
Kordonboyu, İzmir'de bir semt: 110.
Kosova: 173.
Köprü, bk. Galata Köprüsü.
Köprülü: 204.
Kristal Gazinosu, İstanbul'da: 81, 83.
Kulekapı Mahallesi, Selanik'te: 139.
Kuleli Askeri İdadisi: 17, 20, 27, 43.
Kurtuluş Mücadelesi, bk. Milli Mücadele.
Kut (General Halil): 31, 55.
Kuvayı Milliye: 153, 206.
Kuzguncuk, İstanbul'da bir semt: 42, 46, 49, 65, 70, 86, 89, 92, 95, 103.
Küçük Karaburun: 135,
Kütahya: 91.

L

Langaza Çiftliği: 13, 14.
Larisa (Yenişehir): 16.
Liman Von Sanders Paşa, Alman Generali, Osmanlı Mareşali: 58.
Londra: 69.

Lübnan: 112.
Lütfi Bey, Suvari Alayı Kumandanı: 115, 116.

M

Maan: 83.
Macit Bey, Kurmay Yarbay: 55, 56.
Mahir Hoca, Selanik Muallim Mektebi Müdürü: 121.
Mahmut Nedim Paşa, Sadrazam: 87.
Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu Kumandanı, Sadrazam: 189, 200, 201, 202.
Mak, Avusturya Generali: 55.
Makbule Hanım, Atatürk'ün kızkardeşi: 13, 14.
Makedonya: 54, 93, 117, 118, 122, 126, 138, 146, 148, 164, 171, 194, 199.
Manastır: 17, 18, 21, 22, 24, 32, 40, 68, 140, 149, 160, 163, 164, 165, 167, 168, 173, 175, 176, 178, 206, 212.
Manastır Askeri İdadisi: 10, 16, 18, 19, 21, 120.
Marmara: 49, 105.
Maslak: 88.
Mecidiye, savaş gemisi: 188.
Mehmet V. (Sultan): 189, 202.
Mehmet, Üsteğmen: 116.
Mehmet Akif, şair, Milletvekili: 209, 211.
Mehmet Ali Bey, Ali Fuat Cebesoy'un ağabeyi, subay: 19, 24, 27, 34, 36, 37, 39, 40, 97.
Mehmet Ali Paşa (Şehit), Müşir: 9, 87.
Mehmet Ali Paşa, Sadaret Müsteşarı: 185.
Mehmet Asım Efendi, Alay emini, öğretmen: 17.
Mehmet Bey (Hacı), bk. Somer

Mehmet Emin Paşa, General Kâzım Karabekir'in babası: 43.
Mehmet Kaçin: 33.
Mehmet Tevfik, Kolağası, Öğretmen: 18, 19.
Mehmet Paşa, bk. Kabasakal.
Mekteb-i Harbiye-i Şahane, bk. Harpokulu.
Mercan Yokuşu, İstanbul'da bir semt: 93, 94.
Meşrutiyet İnkılabı, bk. İkinci Meşrutiyet.
Mısır: 30, 118, 119, 124.
Mısır Hidivliği: 124.
Mızraklı Suvari Alayı: 89.
Millî Meclis: 201.
Millî Misak: 153, 205.
Millî Mücadele: 45, 90, 144, 205.
Mithat Paşa, Devlet adamı, sadrazam: 88.
Mithat Paşa Caddesi, Selanik'te: 15.
Mithat Şükrü, bk. Bleda.
Moda, Kadıköy'de bir semt: 19, 23, 27.
Mondros Mütarekesi: 106, 206.
Moskova: 30, 108, 110, 195.
Mudanya: 74.
Mudanya Mütarekesi (11 Ekim 1922): 206.
Muhittin Baha, bk. Pars.
Muhtar, Şehid Kurmay Binbaşı: 29.
Munise Hanım, ahretlik: 94.
Murad V. (Sultan): 85, 86, 87, 88, 89, 90, 203.
Murad I (Sultan): 55.
Mustafa (Dr.), bk. Cantekin.
Mustafa Efendi (Üsküplü), Öğretmen Yüzbaşı: 10, 15.
Mustafa Efendi, Kolağası: 25, 26.
Mustafa İzzet Çanakkale, Subay: 54, 91.

Mustafa Necip, İttihatçı subaylardan: 169, 174, 184.
Mustafa Paşa, Aziziye Karakolu Kumandanı: 90.
Musul: 156.
Muş: 212.
Muzaffereddin Şah, İran Şahı: 161.
Muzaffer Paşa (Polonyalı) Müşir: 112.
Müfid Kırşehir, bk. Özdeş.
Mütercim Rüştü Paşa, Sadrazam: 88.

N

Naci Bey, bk. Eldeniz.
Naciye Hanım, Atatürk'ün kızkardeşi: 13.
Nakiyüddin Bey, bk. Yücekök.
Namık Paşa, Bağdat Valisi: 56.
Namık Kemal, Büyük Vatan Şairi: 44, 45, 167.
Napolyon Bonapart: 55.
Nâsır (Cemaleddin) Mısır Devlet Başkanı: 30.
Nâzım Bey (Dr.) İttihatçı, Meb'us, Nazır: 143, 151.
Nâzım Bey, Yarbay, Selanik Merkez Kumandanı: 169.
Nâzım Paşa, Adliye Nazırı: 199.
Necmeddin Molla, Milletvekili, Nazır: 138.
Neş'et Ömer bk. İrdelp.
Niğbolu Meydan Savaşı (25 Eylül 1396): 55.
Nikola II. Rus Çarı: 22, 175.
Nişantaşı, İstanbul'da bir semt: 23. 28.
Niyazi Bey, Kolağası: 167, 177, 178.
Nureddin Paşa, Müşir İbrahim Paşa'nın oğlu, Ordu Kumandanı: 170, 172.
Nuri Bey, bk. Conker.
Nuri Bey (Trabzonlu) Kurmay Yarbay: 58, 59, 60, 61.

O

Okyar (Eli Fethi) Kurmay Subay, Başbakan, Büyükelçi: 31, 36, 48, 50, 63, 149, 158, 161, 172, 180, 181, 182, 191, 197, 203.
Olimpos Dağları: 208.
Olimpos Gazinosu: 161.
Olimpos Meydanı: 159.
16. Kolordu: 85.
15. Topçu Alayı: 135, 139.
19 Mayıs: 12, 21, 106.
19 Mayıs Stadyumu: 72.
19. Tümen: 33.
14. Süvari Alayı: 165.
14. Tümen: 212.
18. Nizamiye Tümeni: 176.
Orbay (Hüseyin Rauf), Deniz Subayı, Bahriye Nazırı, Başbakan: 11, 16, 188, 202, 203.
Ortaköy: 60.
Osman Efendi, bk. Koptagel.
Osmanlı Devleti: 20.
Osmanlı İmparatorluğu: 19, 20, 22, 113, 114, 124, 143, 146, 153, 154, 155, 175, 183.
Osmanlı-Sırp Savaşı: 11.
Osman Nizami Paşa, Büyükelçi, Nazır: 50, 51, 52.
Osman Paşa (Tatar), Müşir: 178.
31 Mart Vak'ası (13 Nisan 1909): 30, 173, 189, 196, 197, 200, 201, 203.
30. Süvari Alayı: 113.

Ö

Ömer Abdülkadir: 30, 31.
Ömer Halis, bk. Bıyıktay.
Ömer Naci, Subay, hatip: 17, 18, 49, 62, 104, 120, 138, 143.
Ömer Naili Paşa: 89.
Ömer Rüştü Paşa, Harbiye Nazırı: 177.
Önhon (General Saim): 90.
Özdeş (Müfid Kırşehir), Kurmay Subay, Milletvekili: 58, 64, 92, 110, 112, 118, 120, 122, 126.

P

Pangaltı, İstanbul'da bir semt: 23.
Paris: 36, 42, 142, 143, 151, 191,
Pars (Muhittin Baha), Milletvekili: 48, 62.
Pasita, Yanya'da bir mevki: 33.
Persy Loraine (Sir), İngiliz Büyükelçisi: 69.
Pertev Paşa, bk. Demirhan.
Peyk-i Satret, Savaş gemisi: 188.
Peyk-i Şevket, Savaş gemisi: 188.
Pire: 119.
Pirlepe: 31, 36, 39.
Pirlepeli Ali Fethi, bk. Okyar:
Pizani, Yanya'da bir mevki: 33.
Prag: 92.
Prusya: 204.
Prusya-Avusturya Savaşı: 56.
Prusya-Fransa Savaşı: 56.

R

Ragıp Bey, Atatürk'ün üvey babası: 16.
Rahmi Bey (Evranoszâde) İttihatçı, Meb'us, İzmir Valisi: 138, 143, 144, 148, 149, 160, 169, 176, 183.
Rahmi Paşa, Harp Okulu'nda Öğretmen: 32.
Rallis, Yunan Başbakanı: 22.
Recep Paşa, Trablusgarp Kumandanı, Harbiye Nazırı: 101, 186.
Rauf Bey (Hüseyin) bk. Orbay.
Recaizâde Ekrem Bey, Edip, Evkaf Nazırı: 187.
Recep Paşa, Trablusgarp Kumandan ve Valisi, Harbiye Nazırı: 101, 186, 187, 188, 192, 193.
Refik Bey, Kurmay Binbaşı: 55.
Resne: 165, 166, 167, 175.
Reşit Akif Paşa, Nazır: 187.
Reval: 175.
Reval Mülâkatı: 175.
Rıza Paşa: 199.
Rıza Paşa, Serasker: 101, 103, 122, 177.
Roma: 189, 190, 191, 194, 199, 203.
Rumeli: 17, 19, 20, 48, 54, 86, 88, 100, 104, 105, 117, 121. 126, 142, 154, 156, 163, 178.
Rumeli Umumî Müfettişliği: 173.
Rusya: 22.
Rüştü Paşa, bk. Mütercim.

S

Sabiha Gökçen, bk. Gökçen.
Sâbis, (Ali İhsan) General: 54, 91.

Sait Halim Paşa, Sadrazam: 50.
Sait Paşa (Küçük), Sadrazam: 177, 184, 185, 186.
Salacak: 9, 10, 30, 31, 36, 41, 42, 43, 46.
Salih Efendi, Erzurum Milletvekili: 209.
Salih Paşa, Ordu Kumandanı, Nazır, Sadrazam: 200.
Samsun: 106, 163.
Satılmış Çavuş: 70, 71, 72, 74.
Savorona Yatı: 73, 74, 76.
Saydam (Refik), Başbakan: 159.
Schrender, Beyrut'ta bir Alman birahanesi: 113, 114, 116.
Sedat Üsküdar (General): 92.
Sedes (General Halil): 171.
8. Kolordu: 83.
Selahaddin Adil (General): 31.
Selânik: 11, 13, 14, 16, 17, 18, 40, 46, 54, 63, 70, 78, 91, 102, 103, 117, 118, 119, 120, 123, 135, 137, 138, 142, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 157, 159, 164, 168, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 183, 185, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 208, 209.
Selânik Askerî Rüştiyesi: 15, 16, 120, 121, 139.
Selânik Millî Taburu: 11.
Selânik Mülkiye Rüştiyesi: 14, 25, 40.
Selânik Redif Tümeni: 183.
Sen Jozef Fransız Lisesi: 19, 27, 28, 32.
Serbestî Gazetesi: 198.
Serencebey, İstanbul'da bir semt: 97.
Serez: 164, 168.
Serez Tümeni: 169, 170, 171.
Sırbistan: 154, 156.
Sivas: 45, 54.

Sıvas Kongresi: 107, 108, 144.
Simpson (Madam): 69.
Sina Cephesi: 85.
Sirkeci, İstanbul'da bir semt: 93.
Sisam: 147.
Somer (Hacı Mehmet) İskân Genel Müdürü: 16.
Sultan Abdülaziz, bk. Abdülaziz.
Sultanahmet, İstanbul'da bir semt: 198.
Sultan Aziz, bk. Abdülaziz.
Sultan Aziz Köşkü: 71.
Sultan Hamid, bk. Abdülhamid II.
Sultan Beşinci Murad, bk. Murad V.
Sultan Reşat, bk. Mehmet V.
Suphi Paşa, Süvari Generali: 204, 205, 206.
Suriye: 113, 115, 121, 123, 136, 138.
Suriye cephesi: 53.
Süleyman Şefik Paşa, Halife Ordusu Kumandanı: 206.
Süleyman Paşa, Müşir: 87.
Süleyman Şevket İzmir, Sumay, Elçi: 92.
Süreyya Paşa, bk. İlmen.
Süleyman Paşa, Kolonyalı: 149.

Ş

Şam: 46, 58, 83, 103, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 124, 135, 145, 147.
Şemsi Efendi, Okul Müdürü: 12, 13.
Şemsi Efendi Mektebi: 13.
Şemsi Paşa, 18. Nizamiye Tümeni Kumandanı: 176.
Şeref Bey, Albay: 148.
Şevki Kıztaşı, Kurmay Subay: 91.

Şevki Turgut Paşa, Kumandan, Nazır: 200.
Şıpka: 87.
Şişli, İstanbul'da bir semt: 27.
Şükrü Paşa, Topçu Müfettişi, Edirne Müdafii: 117, 118, 119.

T

Tahir Bey, Deniz Albayı: 188.
Tahsin Paşa (Hasan), Selânik'i Yunanlılara teslim eden kumandan: 207.
Tahsin Paşa, Mabeyn başkâtibi: 100.
Taksim, İstanbul'da bir semt: 202.
Taksim Bahçesi: 77.
Talat Paşa, Sadrazam: 30, 138, 141.
Tanzimat Devri: 87.
Taşkent: 33.
Taşkışla, İstanbul'da bir semt: 198.
Tek (Ferid) Elçi, Bakan: 101.
Tepebaşı, İstanbul'da bir semt: 77.
Tepebaşı Bahçesi: 77.
Termopil: 21.
Tesalya: 200.
Tevfik Bey, Binbaşı: 28.
Tevfik Paşa, Hariciye Nazırı, Sadrazam: 185, 187.
Tevfik Selânik, Kurmay Subay: 60, 64, 68, 78, 83, 90, 91, 117, 119, 135, 136, 139.
Timova: 21.
Tobruk: 61.
Tokatlıyan Oteli: 65.
Tophane, Selânik'te bir semt: 18.

Topkapı Askerî Rüştiyesi: 40.
Topkapı Sarayı: 94.
Tosya: 56.
Trablusgarp: 101, 186, 187, 192, 193, 194, 206.
Trablusgrap Savaşı: 61.
Trabzon: 37.
Tuna Ordusu: 9.
Tûr-ı Sina: 124.
Türkiye: 69, 156, 157, 210.
Türkiye Büyük Millet Meclisi: 209, 210.
Türk Tarih Kurumu: 18, 128.
Türk-Rus Savaşı (1877-1878): 9, 19, 44.
Türk-Yunan Savaşı (1897): 19, 21, 56.

U

Ulm: 55.
Ulm Savaşı (19 Ekim 1805): 55.
Uybadın (Cemil) Subay, Bakan: 117, 119.

Ü

3. Kolordu: 33.
3. Ordu: 70, 73, 102, 142, 147, 149, 150, 159.
3. Ordu Müşiriyet Dairesi: 120, 137, 168, 171, 173.
3. Süvari Tümeni: 157.
Üner (Binbaşı Celâl) Atatürk'ün Başyaveri: 175.
Üsküdar: 60.
Üsküp: 160.

V

Vahdetî (Derviş), İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Başkanı, Volkan Gazetesi Sahibi: 198.
Van: 43.
Vardar Nehri: 204.
Vasos, Yunan Albayı: 20.
Vatan Kasidesi, Namık Kemal'in Ünlü Manzumesi: 44.
Vatan ve Hürriyet Cemiyeti: 115, 116, 117, 121.
Vatan veya Silistire Piyesi: 167.
Vehip Paşa: Esat Paşa'nın Kardeşi, Ordu Kumandanı: 164.
Venizelos, Yunan Devlet ve Siyaset Adamı: 161.
Viyana: 58, 191, 197.
Volkan Gazetesi: 198.

Y

Yafa: 117, 118, 120, 122, 123, 124, 125.
Yafa Nişancı Taburu: 118, 120, 122.
Yahya Galip, bk. Kargı.
Yalçın (Hüseyin Cahit) Gazete Başmuharriri: 199.
Yanya: 33, 163.
Yanya Müdafaası: 33, 164.
7. Tümen: 212.
7. Ordu: 86.
Yenicami: 89.
Yenimahalle, İstanbul'da bir semt: 55.
Yenişehir: 21.
Yeşilköy: 201.
Yıldırım Bayezid, bk. Bayezid I.
Yıldız Sarayı: 33, 35, 63, 97, 148, 166, 199, 202.

20. Kolordu: 85, 106, 107.
29. Süvari Alayı: 112, 113.
23. Tümen: 33.
Yonoy Gazinosu: 158, 161, 162, 165, 182.
Yunanistan: 20, 22, 154, 156, 162.
Yusuf Akçura, bk. Akçura.
Yücekök (Nakiyüddin) Subay Öğretmen, Milletvekili: 16.

Z

Zeki Paşa (Halepli) Ordu Kumandanı: 29, 57, 58.
Zeki Paşa, Tophane Müşiri: 28, 29.
Zekiye Hanım, Ali Fuat Cebesoy'un annesi: 42, 46, 71, 89, 92.
Zeuve, İstanbul'da bir Alman birahanesi: 64, 65, 67, 103.
Ziya Paşa, Maliye Nazırı: 187.
Zübeyde Hanım, Atatürk'ün annesi: 11, 12, 13, 15, 16, 18, 40.
Zülüflü İsmail Paşa, Askerî Okullar Nazırı: 62, 63, 100, 103.

V

Vahdetî (Derviş), İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Başkanı, Volkan Gazetesi Sahibi: 198.
Van: 43.
Vardar Nehri: 204.
Vasos, Yunan Albayı: 20.
Vatan Kasidesi, Namık Kemal'in Ünlü Manzumesi: 44.
Vatan ve Hürriyet Cemiyeti: 115, 116, 117, 121.
Vatan veya Silistire Piyesi: 167.
Vehip Paşa: Esat Paşa'nın Kardeşi, Ordu Kumandanı: 164.
Venizelos, Yunan Devlet ve Siyaset Adamı: 161.
Viyana: 58, 191, 197.
Volkan Gazetesi: 198.

Y

Yafa: 117, 118, 120, 122, 123, 124, 125.
Yafa Nişancı Taburu: 118, 120, 122.
Yahya Galip, bk. Kargı.
Yalçın (Hüseyin Cahit) Gazete Başmuharriri: 199.
Yanya: 33, 163.
Yanya Müdafaası: 33, 164.
7. Tümen: 212.
7. Ordu: 86.
Yenicami: 89.
Yenimahalle, İstanbul'da bir semt: 55.
Yenişehir: 21.
Yeşilköy: 201.
Yıldırım Bayezid, bk. Bayezid I.
Yıldız Sarayı: 33, 35, 63, 97, 148, 166, 199, 202.

20. Kolordu: 85, 106, 107.
29. Süvari Alayı: 112, 113.
23. Tümen: 33.
Yonoy Gazinosu: 158, 161, 162, 165, 182.
Yunanistan: 20, 22, 154, 156, 162.
Yusuf Akçura, bk. Akçura.
Yücekök (Nakiyüddin) Subay Öğretmen, Milletvekili: 16.

Z

Zeki Paşa (Halepli) Ordu Kumandanı: 29, 57, 58.
Zeki Paşa, Tophane Müşiri: 28, 29.
Zekiye Hanım, Ali Fuat Cebesoy'un annesi: 42, 46, 71, 89, 92.
Zeuve, İstanbul'da bir Alman birahanesi: 64, 65, 67, 103.
Ziya Paşa, Maliye Nazırı: 187.
Zübeyde Hanım, Atatürk'ün annesi: 11, 12, 13, 15, 16, 18, 40.
Zülüflü İsmail Paşa, Askerî Okullar Nazırı: 62, 63, 100, 103.



eskikitaplarim.com